

PALAUS I CASES SENYORIALS DE CIUTADELLA DE MENORCA

Autora: Marta Seguí Muñoz
Tutor: Dr. Francesc
Miralpeix i Vilamala

Treball de Final de Grau
Facultat de Lletres
Grau en Història de l'Art
Universitat de Girona
Curs 2020-2021

*Mira el cel i escolta es vent
que de Menorca t'arriba,
te dirà que tu ets sa vida
i des meu cor s'aliment.
Mira el cel i escolta es vent.*

Tòful Mus Reynés

Imatge de la portada: Façana Casa Saura. (1939). Ciutadella. Font: www.facebook.com
<https://www.facebook.com/photo?fbid=10150390432266192&set=oa.237859082945083>

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ.....	5
2. BREU HISTÒRIA DE L'ILLA DE MENORCA (FINS A PRINCIPIS DEL SEGLE XIX).....	7
3. EVOLUCIÓ I MORFOLOGIA DEL URBANISME DEL CASC ANTIC DE CIUTADELLA DE MENORCA.....	8
4. LA SOCIETAT CIUTADELLENA EN ELS SEGLES XVI, XVII I XVIII	12
5. MENORCA BRITÀNICA	16
5.1. L'ARQUITECTURA MILITAR	17
5.2. ARQUITECTURA COLONIAL	22
6. ELS PALAUS I LES CASES SENYORIALS DE CIUTADELLA	25
7. CARTOGRAFIA DELS PALAUS I CASES SENYORIALS DE CIUTADELLA DE MENORCA ..	50
8. CONCLUSIONS	51
9. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	54
9.1. WEBGRAFIA.....	55
10. ANNEXOS IMATGES	58

RESUM

Els palaus i cases senyorials de Ciutadella de Menorca dels segles XVII, XVIII i XIX són un símbol del casc antic del poble i exemplifiquen molt bé la societat ciutadellenca de les èpoques passades, una societat estamental on la noblesa gaudia de molts privilegis, i, les residències palatines serviren per reafirmar el poder dels llinatges nobiliaris, és a dir, la classe privilegiada remarcà el seu poder a través de la casa, essent un símbol de riquesa i estatus en la societat. Aquestes arquitectures presenten diferents estils a causa de l'arribada de diverses influències: el classicisme, l'arquitectura civil catalana, un barroc austere i el neoclassicisme italià, sempre però, amb un caràcter propi illenc que la particularitza. Esdevenen per tant, la imatge viva de les formes de vida durant els segles XVII, XVIII i XIX gràcies a la preservació que s'ha fet la qual permet un major estudi sobre la història i l'art de Ciutadella.

Paraules claus: Arquitectura, cases senyorials, Ciutadella, Menorca, famílies nobles, palaus.

Abreviatures

a.C.	Abans de Crist
D	Don
D ^a	Doña
Ilmo	Ilustrísimo
Mn	Mossèn
Sr	Senyor

1. INTRODUCCIÓ

L'elecció del present treball final de grau, palaus i cases senyorials de Ciutadella de Menorca dels segles XVII, XVIII i XIX, és fruit del meu origen salat, ja que com a ciutadellenca amant de la història sempre m'he sentit atreta per conèixer els emblemàtics edificis del meu estimat poble. El Treball de Final de Grau ha estat la millor oportunitat per portar-ho a terme i culminar la meua formació com Historiadora de l'Art, a la vegada que, m'he pogut sentir més a prop de casa.

El treball té com a objectiu l'estudi des d'una perspectiva històrica i artística dels palaus i cases senyorials de Ciutadella de Menorca dels segles XVII, XVIII i XIX. Per portar a terme la investigació primerament s'explicarà de manera breu la història de l'illa de Menorca fins a principis del segle XIX. Seguidament, es tractarà l'evolució de la morfologia i l'urbanisme del casc antic de Ciutadella, zona on s'ubiquen les residències palatines. S'explicarà la societat ciutadellenca dels segles XVI, XVII i XVIII per posar en context el panorama en què neixen els llinatges nobiliaris i amb ells l'edificació dels palaus i cases senyorials. Posteriorment, es dedicarà un apartat a la dominació britànica de Menorca, moment històric que deixà una empremta en la cultura menorquina la qual afectà també a l'arquitectura illenca. Finalment, s'analitzaren els models dels palaus i cases senyorials de Ciutadella que s'exemplificarà a través de la selecció de vuit construccions nobles: el Palau Lluriach (Cas Baró), el Palau dels Olives, el Palau Saura, el Palau dels Marquesos d'Albranca (Cas Duc), el Palau Squella, el Palau Salort i el Palau del comte de Torre-Saura.

El treball està format pels temes comentats anteriorment pel fet que des del meu punt de vista, són rellevants per contextualitzar i poder entendre millor els palaus i cases senyorials de Ciutadella i la seva relació respecte al poble, el qual al llarg del temps ha patit diverses modificacions a causa de fets històrics, socials i polítics.

Respecte a la recerca, en l'elecció del tema d'estudi vaig sentir preocupació pel fet que pensava que no trobaria molta bibliografia, però la gran sorpresa fou la secció menorquina de la Biblioteca de Ciutadella, en la qual vaig trobar unes fonts magnífiques, com revistes històriques, llibres i guies d'arquitectura. També he visitat l'arxiu històric de Ciutadella el qual està a càrrec de l'arxiver Florenci Sastre Portella que ha publicat diverses obres i

articles sobre la història de Menorca. Les fonts electròniques també han estat essencials pel desenvolupament del treball, ja que m'han permès accedir a interessants i particulars publicacions, revistes, etc., que van des de textos més actuals a fascinants documents de segles passats.

Arran de la investigació en aquest estudi ha augmentat el meu interès sobre el tema, és per això que ara presento una gran atenció en qualsevol aspecte relacionat amb els palaus i cases senyoriales de Ciutadella, però també amb la història dels edificis més emblemàtics del poble, ja que durant la recerca vaig descobrir fets molt interessants però que es desviaven de la meva proposta. També he de dir, que amb aquest treball espero fomentar l'interès cap als palaus i les cases senyoriales de Ciutadella, així com treure sobre la taula un tema que considero que estava una mica oblidat, ja que tota la investigació i interès en els últims anys s'ha destinat a la candidatura per la Menorca Talaiòtica per ser declarada Patrimoni Mundial. Dit això, aquest estudi m'ha creat una preocupació respecte a l'absència d'enseyament sobre la història i l'art dels palaus i cases senyoriales de Ciutadella dels segles XVII, XVIII i XIX, de fet en el temari actual no es tracten temes sobre el patrimoni local, i, personalment, considero que s'hauria de difondre en els centres docents per ajudar a la seva conservació, preservació i valorització, però també perquè la identitat és cultura, i la cultura és essencial per un millor desenvolupament de la societat.

2. BREU HISTÒRIA DE L'ILLA DE MENORCA (FINS A PRINCIPIS DEL SEGLE XIX)

L'illa de Menorca s'ubica en el Mar Mediterrani, juntament amb l'illa de Mallorca, Eivissa i Formentera, conformant totes tres les Illes Balears. Menorca és la més septentrional de l'arxipèlag Balear, el seu nom fa referència a la proporció en comparació la seva illa veïna, Mallorca, topònim que prové del llatí *minor* (menor), mentre que Mallorca prové de *maior* (major), per tant, els romans es referien a aquestes dues illes com la major (Mallorca) i la menor (Menorca).

Al llarg de la història l'illa ha estat ocupada per diversos pobles, essent també lloc de nombrosos saquejos per part de corsaris a causa de la seva ubicació estratègica en el mediterrani. Els inicis de vida a Menorca es troben a la prehistòria, amb el període pretalaiòtic (finals del tercer mil·lenni i un moment indeterminat de la segona meitat del segon mil·lenni a.C.), en què es desenvolupa la cultura talaiòtica, posteriorment, els fenicis fundaran Ciutadella amb el nom de Jamma que significa ciutat de ponent “Le dieron el nombre de Jamma, que en concepto de los orientalistas significa población del occidente, en contraposición de Maghen, que era la población oriental, única que había entonces”¹. L'any 123 a.C., els romans conquisten l'illa i romanitzen els talaiòtics, més tard, té lloc la cristianització de Menorca:

*A partir del año 123 a.C., Menorca pasa a formar parte del imperio romano, que trae consigo la transformación de los poblados talayóticos y la preponderancia de tres ciudades junto a otros tantos importantes puertos: Mago (Maó), Jamma (Ciutadella) y Sanisera (Sanitja)*².

Ciutadella serà anomenada Iammona i es constituirà en municipi, el *Municipium Flavium Iamontanum*.

A causa del declivi de l'Imperi romà, Menorca patirà successives invasions de vàndals i bizantins. Fins a principis del segle X passarà a estar sota el domini islàmic formant part del califat de Còrdova, moment en què la capital de l'illa serà Ciutadella i se l'anomenarà *Medina Menurka*. En aquesta època se sap que hi havia amb una petita morada “Parece

¹ Riudavets, P. (1888). *Historia de la Isla de Menorca: parte tercera*. Maó. Establecimiento tipográfico D. Fábregues. p.2187.

² Fundació Foment del Turisme. (s.d). <http://www.menorca.es/Contingut.aspx?IdPub=8605>

ser que la ciudad estaba amurallada, pero debía tratarse de una simple tapia, ya que luego de la conquista se procedió a construir una nueva muralla más fuerte. La ciudatella de Menorca en el tránsito de la modernidad”³. L’any 1287 el rei cristià Alfons III, conquesta Menorca i la incorpora a la Corona d’Aragó, és aleshores quan se li atribueix el nom actual de Ciudatella, provinent del llatí *civitaella*, diminutiu de ciutat. No obstant això, durant el segle XVI Menorca va patir un seguit d’incursions de corsaris, la més rellevant fou l’atac turc de 1558, dirigit per l’almirall otomà Piyale Pasha Mosque (1515-1578). El fet es coneix a Ciudatella com “s’any de sa Desgràcia”, relat molt violent de saquejos i matances, suposant la destrucció de la majoria d’edificis i gairebé el despoblament total de Ciudatella, de fet, la catàstrofe va fer plantejar l’abandó de l’illa. Posteriorment, Menorca travessarà un període fosc, amb malalties, pobresa, violència:

El saqueig de Ciudatella fou, sens dubte, la major catàstrofe demogràfica que Menorca ha patit d’ençà de la conquesta de 1287. D’entrada, suposà la pèrdua del 40% de la població total de l’illa i, almenys, de tres quartes parts de la de Ciudatella. Entre morts i captivats, Menorca havia perdut uns cinc mil habitants ⁴.

A inicis del segle XVIII, en un episodi de la guerra de Successió (1701-1713/15), concretament l’any 1713, l’illa passarà a ser una possessió britànica. Més endavant, amb la guerra dels Set Anys (1756-1763) va caure sota el domini militar francès, tot i que fou una ocupació molt breu, ja que amb el tractat de París els francesos són obligats a tornar l’illa a la Corona britànica. El 1782, Menorca serà ocupada pels espanyols, però setze anys després els britànics la tornen a recuperar. Finalment, l’any 1802 amb el tractat d’Amiens l’illa torna a la Corona espanyola.

3. EVOLUCIÓ I MORFOLOGIA DEL URBANISME DEL CASC ANTIC DE CIUADELLA DE MENORCA

La zona de Ciudatella fou habitada des dels primers pobladors de l’illa, els talaiòtics, però no serà fins a l’època romana que comença la consolidació de la ciutat. El port tingué un paper molt important pel desenvolupament inicial de Ciudatella, essent un punt

³ Sastre, F. (1982). *La Ciudatella de Menorca en el tránsito a la modernidad*. Menorca. Consell Insular de Menorca. p.10.

⁴ Casanovas, M.A. (2005). *Història de Menorca*. Palma de Mallorca. Editorial Moll, S.L. p.260.

d'intercanvi pel comerç i un espai privilegiat per la defensa gràcies a la seva topografia. Sembla que la ciutat romana estaria situada en la zona delimitada pels carrers de Santa Clara o sa Font fins sa Muradeta, la Catedral i el Born, mentre que la necròpolis es trobaria entre el camí de Baix i el de Sant Nicolau, tal com s'ha confirmat després de trobar restes arqueològiques que ho evidencien "lloc on es trobaren nombroses monedes, un mosaic i, almanco, una làpida sepulcral paleocristiana"⁵. Ciutadella, serà una de les tres poblacions fortificades de Menorca juntament amb Maó i Sanitja.

Posteriorment, amb el Califat de Còrdova els musulmans varen expandir més la ciutat que en temps dels romans, comptava amb cementiris, tallers, banys, etc., es construïren diverses mesquites i una de principal en el que avui en dia és el nucli urbà de Ciutadella, actualment és la Catedral de Santa Maria la qual ha convertit el minaret en campanar, d'aquí la planta quadrada. Es té constància de la presència d'un castell, l'Alcàsser, l'única fortificació, avui en dia és l'Ajuntament, el pati d'Armes ara és la plaça del Born on en el

Figura 1. "Obelisc de la plaça des Born". Autor: Menorca tour. Guia virtual de la isla de Menorca. Extret de Plaza des Born.
<https://menorcatour.com/menorca/pueblos/ciutadella-de-menorca/plaza-es-born.html>

centre es troba un obelisc d'estil neoclàssic de vint-i-dos metres d'alçada que commemora "s'any de sa Desgràcia" en honor al poble de Ciutadella durant l'assalt turc (vegeu figura 1). El monument fou aixecat el 1857, projecte dissenyat pel ciutadellenc Rafel Oleo i Quadrado, el mestre constructor fou Joan Mas i Llufríu:

L'erecció de l'obelisc obeïa al desig de perpetuar amb un monument singular l'heroica defensa de Ciutadella en l'assalt turc l'any 1558, a punt de commemorar-se el tercer centenari d'aquella gesta. Els plànols del passeig i del monument que l'havia presidir, els realitzà l'historiador ciutadellenc Rafel Oleo i

⁵ Gomila, J. (1998). *Menorca guia d'arquitectura*. Palma de Mallorca. Col·legi oficial d'arquitectes de Balears. p.165.

*Quadrado i les obres les dugué a terme el mestre Joan Más i Llufríu en la segona meitat de l'any 1857*⁶.

Els carrers del nucli antic no eren tan diferent respecte com són ara, com el de ses Andrones, Sant Miquel i Sant Cristòfol, de caràcter irregular i no de traç recte.

L'any 1287 Menorca passà a ser part de la corona catalanoaragonesa, tindrà lloc un canvi en la distribució del poblament, a més a més, sorgiran moltes finques als afores de la ciutat connectades per una xarxa de camins amb el nucli urbà medieval. També es construeix la muralla que comptava amb sis portals i tres bastions, edificada mitjançant mà d'obra esclava dels musulmans que no varen poder pagar un rescat. Al llarg de l'edat mitjana es consoliden els nuclis i alhora s'aniran construint "No hay crecimientos importantes sino más bien, consolidación de los núcleos habitados y preparación para su defensa, en el transcurso y perdurando este estado hasta XVII. Arquitectura de Menorca"⁷. El perímetre de la muralla se sobrepassarà en el segle XVII i els nous edificis s'aniran conformant de manera alineada al llarg dels camins connectats als portals, formant blocs de pisos espontàniament, sense cap planificació, tan sols seguint el contorn dels camins d'extramurs. En conseqüència, les illes de pisos seran desiguals, unes més grans i altres més petites, normalment adoptant una forma triangular, les façanes dels edificis presenten una certa uniformitat respecte l'amplada, tot i la desigualtat de la proporció dels blocs de pisos.

Ciutadella, tindrà preeminència per damunt dels altres assentaments, essent la capital de l'illa amb la conquesta cristiana a causa de la seva ubicació, ja que per un costat comptava amb un nucli urbà del temps del Califat i per ser la regió més pròxima a l'illa veïna, Mallorca, i així facilitar la comunicació i els intercanvis gràcies al port:

La causa de la preeminència de Ciutadella era, sobretot, la seva condició d'únic nucli urbà de Menorca en temps dels musulmans. També s'ha de considerar el seu emplaçament, que suposava dos avantatges importants: d'una banda, la proximitat a la veïna Mallorca, la qual cosa facilitava la comunicació i els

⁶ Julià, G. (1994). *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX, Arquitectura-Escultura- Pintura*. Ciutadella. Impremta Allès-Cardona. p. 126.

⁷ Jordi, V., Taltavull, E., Figuerola, J., Gomila, J.J. (1980). *Arquitectura de Menorca*. Madrid. Ministerio de obras públicas y urbanismo. p.93.

*intercanvis. D'altra banda, l'existència d'un port que, malgrat les seves modestes dimensions, era més que suficient per als mitjans navals de l'època*⁸.

Aleshores, la ciutat de ponent alberga tot el poder i desenvolupa funcions de tots els àmbits polítics, econòmics, administratius i religiosos:

*A Ciutadella residien els principals oficials reials: el governador de l'illa, el procurador reial, el tresorer del reial patrimoni, les escrivanies reials i el batle general. També la Universitat de Menorca tingué des del primer moment, la seu a Ciutadella. Amb la presència de les màximes autoritats polítiques de l'illa, doncs, Ciutadella assumia el paper de caput insulae sobre tot el territori menorquí*⁹.

Durant l'edat mitjana i l'època Moderna patirà un considerat creixement. En la primera meitat del segle XVI la trama urbanística és bastant irregular a causa de la superposició d'arquitectures de períodes anteriors "ya que se superpone la estructura cristiana a la musulmana, de características poco regulares"¹⁰. Es té constància en aquesta època que la ciutat estava travessada per dos eixos principals, un que anava de nord a sud i un altre d'est a oest que es creuaven en la plaça major, el port marcava la trama urbana de Ciutadella, espai de comerç i d'intercanvi. Els edificis més simbòlics, igual que en èpoques passades, regulen la morfologia i la ciutat creix conforme ells, serveixen com a organitzadors de l'espai:

*El crecimiento orgánico y espontáneo de la villa responde a códigos visuales, que expresan el papel configurador de aquellos edificios donde se acumula una carga emocional y de poder, decisiva y ordenadora a su entorno de la trama de espacios públicos*¹¹.

En el segle XVII, tindrà lloc l'expansió de Ciutadella i és el moment en què es construeix la major part dels palaus i edificis eclesiàstics en l'interior de la ciutat medieval. Al llarg del segle XVIII s'accelera l'expansió, moment de molts de canvis urbanístics: es tancaren

⁸ Casasnovas, M.A. (2005). *Història de Menorca*. Palma de Mallorca. Editorial Moll, S.L. p.250

⁹ Íbidem, p.250.

¹⁰ Sastre, F. (1982). *La Ciutadella de Menorca en el tránsito a la modernidad*. Menorca. Consell Insular de Menorca. p.10.

¹¹ Jordi, V., Taltavull, E., Figuerola, J., Gomila, J.J. (1980). *Arquitectura de Menorca*. Madrid. Ed. Ministerio de obras públicas y urbanismo. p.100.

i s'obrien carrers, s'edificaran cases sobre els horts, com és el cas dels de Santa Clara els quals foren cedits a particulars i s'aixecaran els seus habitatges, es construeixen palaus com el de Can Squella, el de la segona branca Saura, el palau Olivar i el Palau Episcopal.

No obstant això, l'hegemonia de Ciutadella es trencarà durant la primera meitat del segle XVII i la capitalitat passarà a Maó, a causa de la reclamació de privilegis per part dels maonesos i per diversos motius econòmics, comercials i geogràfics. En primer lloc, el comerç exterior es desplaça cap al port de Maó i no el de Ciutadella, pel fet que el de la vila occidental compta amb unes grans dimensions per albergar tota classe de naus, de fet és el segon port natural més gran del món, i el de Ciutadella tot i tenir una importància rellevant sempre estava limitat per les seves dimensions més petites:

Era prou capaç per acollir les naus que comerciaven amb Menorca, però la seva capacitat de cabuda sempre era limitada i, per descomptat, no podia acollir flotes de guerra ni els grans vaixells que cobrien les rutes de llarga distància des de finals del segle XVII ¹².

Un altre factor és la importància militar del port maonès per la seva estratègica ubicació en el mediterrani, finalment, la tercera causa recau en la diferència dels sistemes econòmics de les dues regions, Ciutadella és una societat estamental mentre que Maó era burgesa i mercantil, i això tenia relació directa amb el port “Tres factors claus que anticipen el gran creixement de Maó en la centúria següent: el desplaçament del comerç exterior de Ciutadella a Maó, la revalorització militar del port maonès i la diferent composició socioeconòmica de les dues principals poblacions insulars”¹³.

L'hegemonia de Maó es consolidarà a finals d'aquest segle i als inicis del segle XVIII.

4. LA SOCIETAT CIUTADELLENCA EN ELS SEGLES XVI, XVII I XVIII

La Ciutadella dels segles XVI, XVII i XVIII és una societat essencialment estamental, a diferència de Maó a on tenen lloc canvis econòmics i socials que introdueix la burgesia

¹² Casasnovas, M.A.(2005). *Història de Menorca*. Palma de Mallorca. Editorial Moll, S.L. p.296.

¹³ Íbidem, p. 296.

“Maó, burgesa i mercantil, i Ciutadella menestral i pagesa, aristocràtica i clerical. La societat ciutadellenca esdevenia una població molt contrastada, per una banda les grans famílies de la noblesa terratinent i l'altra els artesans i camperols sense terra”¹⁴. Per consegüent, l'Església i la noblesa tenien un gran pes social i econòmic, mentre que la burgesia gairebé era inexistent.

L'origen de la noblesa illenca es troba en la conquesta cristiana de l'illa d'Alfons III, els que recolzaren la causa bèl·lica reben terres com a premi per haver ajudat la Corona, amb l'obligació però, de residir a Menorca i a prestar el servei de defensar-la amb cavall armat:

La documentació que conserva, del segle XIII permet afirmar que Alfons el Liberal va donar, personalment o mitjançant el seu procurador, Pere Llibià, terres en alou franc -ple domini- a alguns personatges, haguessin participat o no en el fet de la conquesta, a canvi de l'obligació de residència personal a Menorca i la prestació del servei de cavall armat en defensa de l'illa ¹⁵.

Tot i que, el monarca va concedir possessions a personatges que no havien tingut relació amb la conquesta, a diferència de Mallorca, on si es va produir un repartiment massiu de terres, i per tant de cavallers, la cavalleria atorgava drets sobre terres, però no sobre persones. Aquesta noblesa cedia l'explotació del camp als pagesos a partir del règim de parceria o amitges.

En les últimes dècades del segle XVI i sobretot al llarg del segle XVII, les famílies nobles s'incorporaren al braç militar per la concessió de cavallerats o de títols nobiliaris de sang, com és el cas dels Squella, els Olives, els Saura i els Olivar. El títol més antic és el de la baronia de Lluriach, concedit per Carles II el 1683 a la família Cardona, la qual posteriorment unirà els seus vincles amb els Olivars. Aleshores, l'estament militar estava format per una minoria de famílies les quals gaudien de certs privilegis, a més a més, relacionat com a símbol d'honor en la societat:

¹⁴ Casasnovas, M.A. (2014). *La crisi de l'antic règim a Menorca (1781-1814)*. Palma de Mallorca. Ed. Documenta Balear. p. 12.

¹⁵ Casasnovas, M.A. (2005). *Apunts d'història i cultura de Menorca: aplec de treballs dispersos (1987-1991)*. Palma de Mallorca. Ed. Documenta Balear. p. 28.

El braç militar menorquí, format per unes poques famílies, monopolitzava una parcel·la important del poder polític, tant per l'ostentació dels principals càrrecs institucionals (reials i municipals), com per la influència que gaudia sobre els altres sectors de la societat. I, és clar, al poder polític hi anava lligat el prestigi i l'honor social, així com un considerable potencial econòmic ¹⁶.

Els títols nobiliaris concedits a Menorca foren el Ducat, el Marquesat, el Comtat i la Baronia “Los títulos que radican en Menorca. Son siete: Un Ducado, dos Marquesados, dos Condados, y dos Baronías”¹⁷. Concretament, la Baronia de Lluriach (1683), el Marquesat d'Albranca (1789), el Ducat de Maó (1790), el Comtat de Sant Antoni (a principi de segle XVIII, el Comtat de Torre-Saura (1818), el Comte de Villar de Fuentes i el Baró de Benimuslem (1620).

Durant el domini britànic no es concediren títols nobles per part dels nous monarques “La cessió de Menorca a la Gran Bretanya tallà en sec l'ennobliment de noves famílies, perquè no es coneix cap concessió de noblesa per part dels monarques britànics”¹⁸. A excepció de l'únic i més importat d'aquest període, el marquesat d'Albranca, va caure en mans del noble ciutadellenc Gaví Martorell, atorgat en favor per serveis prestats a la Corona. La noblesa menorquina sobreviu als diversos canvis de domini perquè en cap moment no es qüestiona el seu paper dins la societat, és per això que perdura al llarg dels segles. Però amb la conquesta espanyola en l'any 1782, diverses famílies sobretot maoneses, varen rebre el títol d'hidalguia pels serveis a la Corona “es tractava de recompensar algunes fidelitats i servies prestats a la Corona i de fomentar adhesions a la dinastia borbònica”¹⁹.

Gairebé totes les famílies aristòcrates posseïen terres, la renda de la terra era la gran font d'ingressos de la noblesa, altres fonts de riquesa eren les rendes censals i altres activitats com el comerç, aleshores, com s'observa, l'aristocràcia encapçalava la societat. D'acord amb el cens de Floridablanca (1787) a Menorca hi havia 135 nobles, incloent-hi les seves famílies sumarien unes 500 persones en total, representant l'1,7% de la població. Ciutadella és el poble amb el nombre més gran de famílies aristòcrates “Així dels 135

¹⁶ Íbidem, p.39.

¹⁷ Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre. (1986). *Revista de Menorca* (Mahón, 1888). Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p. 312.

¹⁸ Casasnovas, M.A. (2014). *La crisi de l'antic règim a Menorca (1781-1814)*. Palma de Mallorca. Ed. Documenta Balear. p. 14.

¹⁹ Íbidem, p. 14.

elements enregistrats l'any 1787, 64 residien a Ciutadella (47,4%), 42 a Maó (31,1%) i 29 a Alaior (21,5%)”²⁰. Com a tota societat estamental, la noblesa ciutadellenca vetlla pels seus beneficis:

Y esta nobleza ha sido siempre hidalga con los plebeyos que le serian de peana, dando por resultado una completa armonía de intereses y simpática reciprocidad de afectos, origen del patriotismo que los ciudadelanos han conservado siempre, para defender sus derechos é intereses ²¹.

Com tota societat de l'Antic Règim, les unions matrimonials entre els nobles eren de convivència per assegurar els llinatges, per això les famílies es casaven entre elles i els hereus eren els fills primogènits, perquè el matrimoni marcava el patrimoni, com molt bé s'explica en el vídeo *Un lloc amb història -12. Casa Lluriach, la noblesa menorquina*. (2016, octubre 26) ²².

Respecte a les filles, si no aconseguien un matrimoni del seu rang, eren enviades a l'únic convent femení de Ciutadella, Santa Clara, pertany a l'orde de les clarisses. Per tant, la dona menorquina d'aquesta època estava destinada o al matrimoni amb un senyor noble o a la vida religiosa, de fet totes les famílies amb llinatge comptaven amb alguna dona de la seva família en el convent de Santa Clara. L'únic cas excepcional fou Praxedis, primera dona baronessa, ja que la seva família no va tenir descendència masculina i es casà amb un Olivar “Dª Josefa Práxedes de Cardona, Guevara, Lozano y Miralles, prima del primer Barón. Nació en Ciudadela el 19 de octubre 1660, casada el 23 diciembre 1676 con Mn, Gabriel Olivar Tolosa († 15 mayo 1694), fallecida el 17 enero 1743”²³. Essent així la primera i única dona baronessa.

L'altre estament privilegiat és el clergat (secular i regular), no gaire més inferior que la noblesa, l'any 1787 estava integrat per unes 420 persones suposant ser l'1,5% de la població, gairebé la meitat residia a Ciutadella (43%). Un fet important fou l'erecció del

²⁰ Íbidem, p. 15.

²¹ Riudavets, P. (1888). *Historia de la Isla de Menorca: parte tercera. Maó*. Establecimiento tipográfico D. Fábregues. p.2197.

²² IB3. *Un lloc amb història -12. Casa Lluriach, la noblesa menorquina*. (2016, octubre 26) [Vídeo]. https://www.youtube.com/watch?v=xKOT7zmulkw&ab_channel=IB3TELEVISI%C3%93

²³ Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre. (1986). *Revista de Menorca* (Mahón, 1888). Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p. 312.

Bisbat en l'any 1795, ja que amb la creació del capítol catedralici el clergat es va veure reforçat, els eclesiàstics no comptaven amb un gran nombre en patrimoni agrari, així que rebia fonamentalment rendes censals a part de participar en els delmes.

Per altra banda, la resta de la població ciutadellenca i la que constituïa la major part de la societat estava formada per la pagesia, menestrals i botiguers, forners personal, etc. L'estament camperol estava estratificat i jerarquitzat: en el punt més alt de la piràmide es trobaven els pagesos propietaris i els mitgers dels llocs més extensos i productius, en l'escaló intermedi s'ubicaven els petits i mitjans propietaris, els mitgers i arrendataris de finques mitjanes i petites i els hortelans i els vinyòvols, mentre que, la base de la piràmide era coronada pels jornalers. És per tant, una classe social heterogènia a l'estar estratificada i jerarquitzada "Es tractava d'un grup social heterogeni, perquè abastava des dels propietaris i cultivadors d'horts i vinyes ubicats a les rodalies de les ciutats i viles (sobretot a l'àrea de Maó), fins als propietaris i mitgers de les grans finques"²⁴. Aleshores, la societat menorquina d'aquesta època encara manté els models de l'Antic Règim, en la qual els estaments privilegiats tenen un pes determinant:

Siendo la nobleza y el clero los dos estamentos a la sazón dirigentes de la sociedad menorquina, quien pertenecía a ambos obtenía las máximas facilidades para influir sobre el pueblo, tanto en lo social como en la esfera, entonces muy importante, de su ministerio ²⁵.

5. MENORCA BRITÀNICA

En el segle XVII, Menorca presenta una singularitat que la individualitza respecte a la resta de les Illes Balears, ja que al llarg d'un segle les principals potències: Espanya, França i Gran Bretanya ocuparan l'illa, i és que l'estratègica ubicació en el Mediterrani i el gros port de Maó són els atractius principals de Menorca, tenint una gran importància comercial i militar "Tradicionalment, la historiografia menorquina -que ha tendit a explicar la història de l'illa com una seqüència de dominacions- ha distingit tres

²⁴ Casanovas, M.A. (2014). *La crisi de l'antic règim a Menorca (1781-1814)*. Palma de Mallorca. Ed. Documenta Balear. p. 16.

²⁵ Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre. (1986). *Revista de Menorca* (Mahón, 1888). Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p. 297.

dominacions britàniques (1713-1756, 1763-1782, 1798-1802), una francesa (1756-1763) i una espanyola (1782-1798)”²⁶. Aleshores, pràcticament durant un segle, Menorca fou anglesa. La primera dominació britànica s’inicia l’any 1713 amb el tractat d’Utrecht, la forma de vida illenca no es va veure afectada, ja que el tractat prohibia la modificació del sistema de govern menorquí, és per això que les antigues institucions d’autogovern es varen sustentar tot i ser mediades per la Corona britànica, fet rellevant per garantir el desenvolupament de la societat menorquina “Durant aquest període, els menorquins varen seguir sustentant-se en les seves antigues institucions d’autogovern, ara però, mediades per la Corona britànica”²⁷.

La presència dels casaques roges deixà una empremta en la cultura menorquina, tant paisatgística com folklòrica:

La incorporación de Menorca a la corona inglesa tuvo como consecuencia una marcada y fructífera influencia británica, dejando para siempre señales indelebles de su cultura como son las numerosas palabras de origen inglés incorporadas a la lengua menorquina, los aún existentes estilos arquitectónicos, platos culinarios, juegos infantiles, danzas, etc.

[...] De Inglaterra también se trajeron muchos muebles del estilo de la época, Reina Ana, Chippendale y algunos Sheraton, reproducidos más tarde por los ebanistas locales ²⁸.

Alguns d’aquests mobles es troben a cases senyoriales ciutadellenques, com és el Palau Olivar.

5.1. L’ARQUITECTURA MILITAR

Els britànics varen centrar tota l’atenció a Maó, a causa del seu port de majors dimensions que el de Ciutadella, amb l’objectiu d’utilitzar-lo amb fins comercials i militars com a base naval:

²⁶ Casasnovas, M.A. (2005). *Història de Menorca*. Mallorca. Editorial Moll. p.312.

²⁷ Martorell, J. (1980). *Guia d’arquitectura de Menorca, vol. II. Barcelona*. Col·legi d’Arquitectes de Catalunya. p. 33.

²⁸ Fundació Destí Menorca. (2013). *Menorca Britànica. Siglos XVIII y XIX*. p.1.
https://issuu.com/oh_digital/docs/menorcabritanica

Menorca havia de tenir una doble utilitat per a la Gran Bretanya: d'una banda, servir de plataforma del comerç britànic a la Mediterrània, en especial amb el Llevant. D'altra banda, la utilització del port de Maó com a base naval ²⁹.

Tot l'afany recaurà en la protecció del port maonès, per això es va portar a terme edificacions de nova planta, ampliacions i reconstruccions al llarg de la costa, també la construcció de molls, un magatzem i un arsenal. Fundaren l'assentament de Georgetown, actualment és el municipi de Villa Carlos.

Un exemple d'arquitectura militar britànica és el castell de Sant Felip, ubicat a la vorera sud de l'obertura del port, fou un projecte d'ampliació i fortificació exterior a mitjans del segle XVI. L'interior destaca per la gran quantitat de túnels subterranis, esdevenint un veritable laberint que representa el treball de centenars d'obriers, l'any 1782 va servir com a refugi durant la conquesta espanyola “un extenso laberinto de galerías subterráneas donde estuvieron tres mil ingleses, soldados y civiles, bajo tierra durante seis meses, en la conquista española de 1782”³⁰. A més a més, el governador, sir Richard Kane, manà fer un camí per unir el castell de Sant Felip amb Ciutadella, travessant així tota l'illa de banda a banda per substituir el vell camí reial i garantir el desplaçament de tropes amb l'equipament i les peces d'artilleria. El camí va acabar portant el nom del seu promotor, conegut entre els menorquins com ‘es camí d'en Kane’.

²⁹ Casasnovas, M.A. (2005). *Història de Menorca*. Mallorca. Editorial Moll. p.322.

³⁰ Fundació Destí Menorca. (2013). *Menorca Britànica. Siglos XVIII y XIX*. p.6.
https://issuu.com/oh_digital/docs/menorcabritanica

Situat també en la vorera sud de l'obertura del port, es va aixecar entre els anys 1720-

Figura 2. "Vista aèria del Fort Marlborough".Autor: Inspirock.
Extret de *Fort Marlborough, Es Castell*.
<https://www.inspirock.com/spain/es-castell/fort-marlborough-a6273029583>

1726 el fort Marlborough (vegeu figura 2) per protegir la cala de Sant Esteve, nom concedit en honor d'un important general britànic de l'època, Sir John Churchill, duc de Marlborough. El fort és conegut entre els locals com 'Malbuger'. L'obra resulta molt interessant, el perímetre de la fortificació heptagonal permet una bona distribució dels canons en tot el recinte, està rodejat per un impactant fossat excavat a la roca, és una de les construccions militars més singulars de l'illa "es un pequeño fuerte con un recinto central heptagonal que

disponía de diversas piezas de artillería para detener el avance enemigo. Se creó a partir de un gran foso con una galería de contraescarpa excavada en la roca"³¹.

Una altra defensa construïda per la mateixa zona, és la torre de planta circular d'es Penjat, aixecada a finals del segle XVIII. En conjunt, el castell de Sant Felip, el fort Marlborough i la torre d'es Penjat esdevenien un complex de fortificacions que protegien entre elles l'accés al port per la cala de Sant Esteve. A la punta de l'illot de Llatzaret s'hi troba la torre de Sant Felipet (finals del segle XVII) de planta circular de tres pisos.

L'illa del Rei se situa en el centre del port, s'anomena així perquè segons la tradició fou el lloc on desembarcà Alfons III d'Aragó per portar a terme la conquesta cristiana de Menorca. En el segle XVIII els britànics varen construir un hospital sobre el qual havia estat una basílica paleocristiana del segle VI, en un inici s'utilitza com a hospital per a la població, però posteriorment passarà a atendre a l'armada naval anglesa:

³¹ Fundació Foment del Turisme. (s.d). *Web oficial de turismo de Menorca*.
<http://www.menorca.es/Contingut.aspx?IdPub=8605>.

El Hospital inició su construcción en 1711 durante la primera dominación inglesa, pero fue en 1722 cuando se llevó a cabo la expropiación de la isla del Rey con la idea de que fuese un Hospital Naval para atender a los enfermos de la armada inglesa ³².

La planta té forma d'U, compte amb una galeria d'arcs carpanells que evoquen un claustre, deixant al mig una gran esplanada, el centre de l'edifici és coronat per una torre quadrada. Compte amb una sagristia i tres capelles: l'anglicana (dedicada a Sant George), la catòlica i la de les monges catòliques.

Es construí també una base naval en el port de Maó, juntament amb una illa artificial, l'illa Pinto “la actual Base Naval, que en su día fue arsenal construido por los británicos. Allí, además de edificios vario, se ganó terreno al mar para añadirle una dársena en lo que hoy es la artificial isla de Pinto”³³.

A la costa nord, devora Es Grau, s'aixecà la torre de Rambla (1799-1802), de planta circular amb un canó giratori en el pis superior que garantia una defensa més eficaç. En aquesta mateixa banda de la costa, s'hi troba una altra torre circular construïda el mateix any, la torre de Sa Mesquida, ubicada sobre una petita penya, destaca per la prolongació del mur “Destaca por disponer de una superficie especial protegida para observar y rechazar el ataque enemigo que pudiera provenir desde tierra adentro”³⁴. Molt a prop, hi ha la torre de la Mola.

³² Fundación Hospital de la Isla del Rey. (s.d). *Isla del Rey*. <https://www.islahospitalmenorca.org/>

³³ Terrón, J.L. (2002). *Menorca con sabor británico: Guía para viajeros*. Menorca. Consell Insular de Menorca. p. 10.

³⁴ Fundació Destí Menorca. (2013). *Menorca Británica. Siglos XVIII y XIX*. p. 50. https://issuu.com/oh_digital/docs/menorcabritanica

Altres construccions militars més enllà del que és la capital britànica menorquina, són la Torre de Fornells (principis del segle XIX), adopta una forma troncocònica i és una de les més grans i totalment preparada de “Consta de una cisterna, un almacén para las armas, municiones y alimentos, una planta donde se alojaba la guarnición, y una plataforma de artillería”³⁵. A la zona de Ciutadella, a Sa Caleta, els ‘dragons’ aixecaren la Torre des Castellar (1799-1802) (vegeu figura 3), de planta circular rodejada per un fossat, és la més singular perquè s’hi accedeix a partir d’una galeria subterrània “A diferencia de otras torres de defensa, su acceso se realiza a través de un corredor situado bajo tierra que une la planta baja con la galería de contraescarpa situada bajo el terraplén”³⁶. A més a més, compte amb espitlleres i un mur ascendent que sobresurt envoltant el pis superior. A Es Mercadal, s’hi troba la torre de cala Molí (1798-1802), segueix el mateix model que les altres construccions defensives. Cal destacar també, a Es Mercadal, la torre de Sanitja (1800), un petit port natural, on en temps anteriors els romans també centraren l’atenció fundant un modest campament militar per vigilar la costa “Sa Nitja como puerto natural fue ocupado por el hombre a partir del momento de conquista romana por el general Metelo que instaló un pequeño campamento militar a modo de guarnición entre los años 123 aC y 121 aC”³⁷. Finalment, a prop, s’hi troba la torre de l’illot de Ses Sargantanes (1801-1802), presenta un model diferent respecte les altres, els canons es troben a terra i els murs s’expandeixen en dues ales, a més a més, l’illot compte amb un aljub i canals per recollir l’aigua de la pluja:

Figura 3. “Torre des Castellar”. Autor Extret de <https://infomapas.com/portfolio-item/sa-cova-de-ses-tres-boques/>

La zona de los cuatro cañones estuvo situada a pie de tierra; su diseño interior es diferente y tiene dos alas añadidas a la torre. En la otra parte de la isla

³⁵ Íbidem, p. 16.

³⁶ Fundació Foment del Turisme. (s.d). *Web oficial de turismo de Menorca*. <http://www.menorca.es/Contingut.aspx?IdPub=8605>.

³⁷ Contreras, F., Hurts, J., Olivares, C., Pacheco, G. (2013). *V Jornades d’arqueologia de les Illes Balears: Estudio bioarqueológico de las necrópolis de Sanisera (Sanitja-Menorca)*. Palma de Mallorca. Edicions Documenta Balear. p. 205.

encontramos un edificio antiguo que fue pabellón de oficiales con dos aljibes a su lado u un sistema de canales para la recogida de agua de lluvia ³⁸.

En resum, l'època de dominació britànica fou un període on la construcció de fortificacions fou molt abundant, ja que els britànics tindran la voluntat de protegir i defensar l'illa a partir d'edificacions defensives d'estil britànic al llarg de tota la costa menorquina, tot i que la defensa augmenta a la zona est, al port de Maó, important punt estratègic naval. Abunden sobretot les torres de planta circular i destaquen les grans obres d'enginyeria militar que no es repeteixen en tota l'illa, deixant així un llegat històric i patrimonial únic a Menorca.

5.2. ARQUITECTURA COLONIAL

Els britànics, molt presents en la zona orient, no es limiten tan sols a aixecar estructures defensives, sinó que també construeixen cases rurals als afores del nucli urbà de Maó, on en moltes d'elles passaren almiralls, lords i ladys, entre altres personatges. A Georgetown, actualment Villa Carlos, construeixen edificis destinats a usos militars. L'arquitectura colonial britànica és d'estil palladià, estil que triomfà per damunt del barroc a Gran Bretanya, caracteritzat per la simetria i l'equilibri, tot i que, l'arquitectura illenca introduïda pels britànics respon a les necessitats locals, esdevenint una arquitectura molt encantadora caracteritzada pel color vermell.

Un exemple es troba en la població d'Alaior (coneguda entre els menorquins com Lô), és Son Bonaventura, una casa rural del segle XVIII ubicada en Es camí d'en Kane, la façana és de color vermella i es divideix en tres cossos que aporten simetria. S'hi accedeix a partir d'una doble escala, el cos central es perllonga del qual surten dues volutes i on hi ha una placa en la qual es pot llegir 'Son Bonaventure', l'àtic està coronat per un relleu d'una estrella vermella de vuit puntes ressaltada dins un marc semicircular, presidida per dues hidres. En aquesta residència visqué Janet Sloss, fundadora de l'editorial «The Buenaventura Press» (1995), a més a més, va incentivar l'estudi de les diverses dominacions a Menorca al llarg del segle XVIII:

³⁸ Fundació Destí Menorca. (2013). *Menorca Britànica. Siglos XVIII y XIX*. p.64.
https://issuu.com/oh_digital/docs/menorcabritanica

Aquest lloc fou al seu dia propietat de la historiadora Janet Sloss, qui va fundar l'editorial The «Buenaventura Press» en 1995 i promogué l'estudi de les invasions estrangeres a Menorca durant el segle XVIII, publicant algunes obres sobre història, cultura i gastronomia de la nostra illa ³⁹.

Un altre exemple magnífic de l'arquitectura colonial britànica és Sant Antoni, en el port de Maó, es coneix també com la Golden House o The Nelson's House (vegeu figura 4), ja que hauria estat el lloc on l'almirall Nelson i Lady Hamilton tenien les seves trobades amoroses “La leyenda sitúa aquí los amores entre Lord Nelson y Lady Hamilton en el verano de 1800. Por este hecho, también es conocido popularmente como Golden Farm o The Nelson's House”⁴⁰. La casa

destaca per una façana vermella que beu clarament dels models palladians, amb una lògia de tres arcs en el cos central coronat per un frontó amb una escultura en posició sedent a banda i banda i coronat per un bust, igual que a cada extrem de la façana. Crida l'atenció una torre de planta que garanteix una millor visió del port. L'interior emmagatzema exquisits mobles de l'època.

Figura 4. “Golden House o The Nelson's House”. Autor. Extret de <https://www.yellowcatamarans.com/en/trip-around-the-port>

A Es Castell s'ubica Son Granot, una gran casa rural construïda l'any 1712, també compte amb una façana vermella i una doble escala que dóna una lògia de tres arcs i una terrassa amb balustrada, en el pis superior hi ha amb un balcó amb balustrada que va de banda a banda, finalment l'edifici és rematat a diferència dels altres casos per un frontó esglaonat.

El que és avui en dia l'Hostal del Almirante, havia estat la residència de l'almirall Lord Cuthberd Collingwood construïda en el segle XVIII. L'Hotel conserva el mobiliari de l'època i propietats com quadres, mapes, llibres, etc. “De alguna forma su legado continua la casa en forma de una colección privada de mapas, cuadros, libros, manuscritos y

³⁹ Olives, A. (2015, febrer 16). *Llocs i pagesos: Son Bonaventura*. <http://decanostra.blogspot.com/2015/02/llocs-i-pagesos-son-bonaventura.html>

⁴⁰ Fundació Destí Menorca. (2013). *Menorca Britànica. Siglos XVIII y XIX*. p.72. https://issuu.com/oh_digital/docs/menorcabritanica

grabados que los propietarios han ido aumentando a lo largo de los años”⁴¹. L’arquitectura segueix el patró de les cases colonials angleses, fidel a la façana vermella i amb la presència d’arcs carpanells.

Cal dir que aquest tipus de cases estan pensades per ser residències i no destinades a una explotació agrícola, a diferència de les cases de pagès menorquines (els anomenats llocs) concedides a partir del treball al camp. Per això, les arquitectures britàniques s’ubiquen en zones que garanteixen unes bones vistes paisatgístiques, com bé s’aprecia en la Golden House, Son Bonaventura, Son Granot i l’antiga casa de Lord Cuthbert Collingwood:

Las casas señoriales que proyectan los ingleses no están en ningún caso concebidas para cuidar una explotación agrícola sino que, situadas por lo general en lo alto de un cerro, su intención es la del mero esparcimiento, sirviendo de balcón a un paisaje. Ordenando alrededor de esta casa un conjunto de pequeñas construcciones separadas, el modelo palladiano que los ingleses repiten en Menorca es más dependiente de los tratados eruditos, ejercicio a fin de cuentas académico sobre un estilo y sobre una forma de entender el clasicismo, que un ejercicio realmente palladiano donde se tenga en cuenta el alcance de la política de "terra ferma" llevada a cabo por Palladio ⁴².

A la plaça de S’Esplanada d’Es Castell s’hi troba l’ajuntament (vegeu figura 5) i el museu militar, els dos edificis de façana vermella tanquen l’antiga plaça d’armes, juntament amb altres arquitectures que havien estat antigament casernes. S’Esplanada és important ja que

Figura 5. "Ajuntament des Castell". Autor. Extret de <https://menorcaaldia.com/2020/05/04/es-castell-destina-196-000-euros-a-luchar-contra-el-covid-19/>

funciona com a element ordenador de l’urbanisme del municipi “Es una gran plaza de armas rodeada de cuarteles que actúa de elemento centralizador del núcleo urbano”⁴³. L’ajuntament és de dues plantes i està coronat per una

⁴¹ Hotel del Almirante. (s.d.). *El Hotel*. <http://www.hoteldelalmirante.com/historia.php>

⁴² Sambricio, C. (s.d.). *¿Palladio en Menorca? Sobre la ordenación del territorio en la España de la segunda mitad del siglo XVIII*. p.47. http://oa.upm.es/1620/1/SAMBRICIO_ART_1981_01.pdf

⁴³ Fundació Destí Menorca. (2013). *Menorca Britànica: Siglos XVIII y XIX*. p.100. https://issuu.com/oh_digital/docs/menorcabritanica

torre de base quadrangular amb un rellotge, davant seu s'hi troba actualment el museu militar de Menorca. L'edifici també segueix el model colonial britànic, dividit en tres cossos, el central és de tres pisos mentre que els laterals de dos. Ambdues arquitectures destaquen per la presència de finestres col·locades paral·lelament.

En definitiva, els britànics han deixat una empremta de l'estil colonial d'essència palladiana especialment a la zona oriental de l'illa, amb la presència d'arquitectures que van des de cases rurals a l'arquitectura civil i militar.

6. ELS PALAUS I LES CASES SENYORIALS DE CIUTADELLA

En el segle XVI té lloc el desplaçament dels cavallers feudataris del camp a la ciutat per constatar així el seu estatus:

A comienzos del siglo XVI llega también a Menorca el hecho común a toda la aristocracia española: los 'cavallers' van abandonando sus feudos rurales y se establecen en las poblaciones, señaladamente Ciudadela por ser entonces la capital de la Isla. Sus tierras son arrendadas, en censo o más frecuentemente en el sistema de aparcería.

*Esta forma de 'a mitges', ya reconocida como usual en la constitución de las 'cavalleries' por Jaime II de Mallorca en 1301, se extiende a través de los tiempos hasta nuestros días, siendo casi el único sistema de explotación agrícola en Menorca*⁴⁴.

Però amb la concessió nous títols nobiliaris a finals del segle XVII juntament amb l'enriquiment posterior de la noblesa, gràcies a la possessió de terres i a una activitat en el comerç, entre altres fonts d'ingressos, l'aristocràcia illenca construirà grans casals en el nucli urbà de Ciutadella per reafirmar el seu poder i llinatge a través de la casa “El éxodo de caballeros feudatarios del campo menorquín, para convertirse en ciudadanos, comenzó a vestir Ciudadela de palacios”⁴⁵.

⁴⁴ Íbidem, p. 305.

⁴⁵ Jordi, V., Taltavull, E., Figuerola, J., Gomila, J.J. (1980). *Arquitectura de Menorca*. Madrid. Ed. Ministerio de obras públicas y urbanismo. p. 130.

Palaus i cases senyorials es troben al nucli antic de la ciutat, són arquitectures nascudes a partir de l'absorció de petites cases del seu entorn que com a resultat final neix un espai unificat gran, homogeni, normalment de dues plantes i caracteritzat per moltes estances. Un element comú és l'ampla escala centrada, ubicada usualment davant la porta principal que funciona com a element organitzador i distribuïdor de la "La gran entrada y la escalera de las «casas buenas» de Ciudadela y Mahón son elementos característicos de la arquitectura de la isla"⁴⁶. Seguidament, el vestíbul, espai de pas i de rebuda és una zona àmplia, acompanyat en la majoria dels casos per claraboies o cúpules que doten a l'espai de llum "Els palaus ciutadellencs tenen, [...] una gran escala representativa situada dins d'un pati cobert amb cúpula lluerna de volum significatiu, separada del carrer només per un vestíbul d'entrada amb voltes d'aresta tractat com espai públic"⁴⁷.

Els palaus per tant, resulten ser espais inserits en el teixit urbà a causa de l'absorció d'antigues cases, són reconstruccions i modificacions fetes a partir de cada nova adquisició de terreny i no construccions de nova planta. L'interior és irregular com a resultat de la suma de diverses estances i no segueix un model arquitectònic establert. Un element simbòlic és la façana "Els palaus ciutadellencs tenen, com a altre element ordenador i de prestigi, ultra la façana"⁴⁸. Destaquen per la simetria i l'elegància, caracteritzades majoritàriament per la presència del marès, pedra local molt utilitzada en la construcció de Ciutadella.

Les influències principals dels palaus ciutadellencs construïts a partir del segle XVIII i XIX provenen de l'arquitectura civil catalana típica del 1400 i del 1500, d'estil clàssic amb elements arquitectònics del món antic com els arcs de mig punt i els ordres clàssics tot i que no purs. Les semblances amb l'arquitectura catalana, es troben en les façanes llises, la porta principal emmarcada per un dovellat que aporta volum, finestres petites a la planta baixa mentre que a la planta noble hi ha obertures grans. En el cas català hi ha una major preocupació per l'estètica interior que l'exterior, contrastant així l'austeritat del frontispici clàssic amb l'ornamentació resguardada dins dels palaus:

⁴⁶ Íbidem, p. 130.

⁴⁷ Martorell, J. (1980). *Guia d'arquitectura de Menorca, vol. II*. Barcelona. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. p. 33.

⁴⁸ Íbidem. p. 33.

Alguns d'ells posen de manifest l'empremta del classicisme dominant a Catalunya durant el període, mentre que altres semblen hereus de l'arquitectura, sòlida i rotunda, de les residències fortificades del segle XVI. En ambdós casos, però, estan oblidades, pel que fa als exteriors, les decoracions fantàstiques i detallistes del cinc-cents i, en termes generals, encara no han arribat les ornamentacions pròpies del barroc que des de les primeres dècades del segle comencen a fer-se evidents a l'arquitectura religiosa. [...] Sostres de guix, amb pasteres, xemeneies, cortinatges i domassos, brasers d'aram i canelobres de bronze, així com mobiliari d'una riquesa extraordinària, del qual és una mostra la llibreria del Palau Dalmaes, omplien aquests palaus aparentment austers ⁴⁹.

Això és el que passa també en els primers palaus menorquins, com és el palau del Baró Lluriach amb una façana regida per l'austeritat i la poca volumetria, però amb un interior decorat amb mobiliari de l'època, pintures, cortinatges, brodats, miralls, etc. Aleshores, l'arquitectura civil catalana classicista del segle XVI influencia en el frontispici menorquí:

És el classicisme formulat des de l'Escola de Camp, del qual Marià Carbonell diu que «representa la regularitat de les planimetries, l'ordenació i articulació de les façanes, l'ús sistemàtic dels ordres clàssics, l'articulació racional dels espais». A les residències urbanes barcelonines, aquesta tendència classicista es plasmarà als patis interiors, entorn als quals s'organitza tota la casa. La llotja toscana del pati del palau Marimon, al Portal de l'àngel, n'és un bon exemple. Aquest classicisme troba un lloc d'expressió privilegiat a la Casa de Convalescència ⁵⁰.

Tot i que, a diferència de l'arquitectura noble catalana la qual s'articula a partir d'un pati interior, com també a Mallorca, la ciutadellenca s'organitza en una gran escala o vestíbul, ja que la presència de patis interiors no és habitual. A més a més, en oposició els palaus menorquins, els barcelonins del segle XVII no comptaven en un inici amb balcons, element essencial en la façana illenca “Sofriren les reformes i modernitzacions pròpies

⁴⁹ Perelló, A.M. (1996). *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. p. 382.

⁵⁰ Íbidem. p. 363.

dels segles següents: ens referim, per exemple, a la construcció de balcons que, des de les primeres dècades del segle XVII, canvià la fisonomia de barris complets”⁵¹.

La influència de l’arquitectura mallorquina també hi serà present en alguns dels palaus ciutadellencs per la rebuda de constructors de l’illa veïna en el segle XVII, Mallorca, com són la família Amorós, els quals introduïren un barroc auster i molt personal:

*Els Amorós procedien de Mallorca. Un Martí Amorós, pintor, apareix documentat a Mallorca a meitat del segle XVI i el nom de Martí es repeteix diverses vegades entre els descendents de mestre Antoni Amorós, que degué instal·lar-se a Ciutadella en la segona meitat del segle XVI (no hem pogut trobar fins ara cap relació documentada entre aquell i els Amorós instal·lats a Menorca)*⁵².

Per tant, l’estil no té una iniciativa local, la introducció del barroquisme serà progressivament lent i discret, però tot i això, serà d’un caràcter original, menorquí, ja que s’adaptarà als gustos illencs:

El segle XVII es presenta difícil. Les influències exteriors eren poques i puntuals. I per tant, els contactes i intercanvis culturals, escassos.

Les grans empreses de restauració o de noves construccions iniciades a principis de segle, dugueren mestres d’obres i van atreure artistes, sobretot de l’illa de Mallorca. L’església menorquina seguia essent, també ella, una bona consumidora d’art i alguns d’aquests artesans-artistes emigrats s’instal·laren permanentment a la nostra illa i arrelaren entre la nostra gent. A través d’ells Menorca participà del desenvolupament artístic de Mallorca i d’allò arribaren les noves tendències i modes. No hi hagueren gairebé altres mestres ni models. No és estrany, idò, que la nostra evolució sigui tardanera, sigui lenta, i sigui sobretot tímida. Sovint, més que artistes, rebríem artesans que tant podien pintar un quadre com tallar una escultura, daurar un retaule o projectar una portada. [...]

⁵¹ Íbidem, p. 363.

⁵² Julià, G. (1994). *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX, Arquitectura-Escultura- Pintura*. Ciutadella. Impremta Allès-Cardona p. 68.

Les influències directes de fora gairebé desapareixen. Els mestres es nodreixen de les experiències anteriors i elaboren una producció pròpia, en la qual no caben excessos ni atreviments espectaculars; però que demostren, d'alguna manera, l'art que es desenvolupa fora d'aquí s'infiltrà en les obres dels nostres artesans. Els recolliren les directrius dels mestres d'obres i dels escultors forasters que els havien instruït en la pràctica i, a través d'una reelaboració personal, evolucionaren vers un art original, que podem definir amb propietat com a barroc menorquí, possiblement la més autòctona de les creacions artístiques de tots temps a Menorca, estesa de la mà d'una família de mestres d'obra dedicada a l'art de la construcció, professió que passà de pares a fills durant diverses generacions, a la qual devem gairebé totes les obres de finals del segle XVII fins que es produiria la reacció neoclàssica, ja ben entrat el segle XVIII ⁵³.

No serà el barroc exuberant i ornamentat italià, sinó que en la majoria dels casos es mantindrà l'austeritat, la racionalitat i s'afegiran elements barrocs que aporten volumetria a les façanes, no seran concepcions plenament barroques, serà un barroc menorquí, ja que s'adaptarà a les necessitats illenques.

Una altra influència és l'arquitectura italiana palladiana; senzilla, simètrica, equilibrada i regida per la perspectiva, és una arquitectura que es portarà a terme sobretot en les cases rurals, introduïda pels britànics durant el seu domini a l'illa:

La arquitectura palladiana isleña es una de las consecuencias de las influencias británicas en Menorca, durante el siglo XVIII. Deriva directamente de las relaciones e influencias –directas y contemporáneas, o como diríamos hoy “en tiempo real”- de Menorca con Gran Bretaña, durante ese siglo XVIII. ⁵⁴

A Anglaterra l'estil de Palladio havia triomfat davant el barroc, considerat extravagant pels britànics, fou introduït per l'anglès Inigo Jones (1573-1652) al retornar del Grand Tour, el qual s'influencia per l'arquitectura palladiana:

⁵³ Íbidem. p. 67.

⁵⁴ Olives, M. (s.d.). *Arquitectura e ideas en la Menorca del XVIII: Relaciones con lo británico II. Menorca*. p. 2. <http://www.cime.es/WebEditor/Pagines/file/Ambit/Maig2013/302arquitectura.pdf>

*Es el primer arquitecto inglés que de su viaje a Italia trae a su patria apenas influenciada por el Renacimiento, los nuevos y revolucionarios modelos de las obras de Vitruvio, de los monumentos antiguos y, sobre todo, de los edificios de Palladio. Pero el llamado palladianismo inglés, iniciado con Jones*⁵⁵.

L'arquitecte no es limita a imitar l'estil, sinó que serà una arquitectura caracteritzada per plantes quadrangulars normalment de dos pisos i per una façana amb un cos central ornamentat amb columnes:

*No ha de entenderse en ninguna de sus fases como una pura imitación: los palacios y otras realizaciones de Jones aparecen como bloques cúbicos claramente delimitados, generalmente de dos plantas, cada una de las cuales posee su propio orden. El centro se destaca frecuentemente por columnes*⁵⁶.

Un exemple clar d'això és la Banqueting House (1611-1622), de planta quadrada, dos pisos, quatre columnes en el centre de la composició, un frontispici regit per la simetria i la racionalitat palladiana. A Menorca s'introduirà el palladianisme britànic, sobretot a Maó, considerada la principal ciutat per la importància que suposava el seu port, com molt bé s'aprecia en les residències construïdes en aquesta època, com és la ressenyada Golden House:

*Los ingleses, desde su llegada a Menorca, han construido una importante serie de edificios en el campo como es la llamada "Golden Farm" en la carretera de Mahón a la Mola. De indudable inspiración palladiana, las dos plantas del cuerpo central constan de galería con tres arcos coronadas por un frontón de proporciones que recuerdan a Iñigo Jones.*⁵⁷

Un altre arquitecte britànic que segueix a Palladio és James Gibbs (1682-1754), el qual també fa el Grand Tour, s'influencia del palladianisme i també del seu compatriota:

⁵⁵ Hatje, U. (1971). *Historia de los estilos artísticos II: Desde el Renacimiento hasta el tiempo presente*. Madrid. Ediciones ISTMO, S. A. p.117.

⁵⁶ Íbidem, p.117.

⁵⁷ Sambricio, C. (s.d.). *¿Palladio en Menorca? Sobre la ordenación del territorio en la España de la segunda mitad del siglo XVIII*. p.47. http://oa.upm.es/1620/1/SAMBRICIO_ART_1981_01.pdf

Gibbs brought his unique experience of the technical skill of Roman seicento masters and some idiosyncrasies collected from Palladio and Jones, notably, from the latter, round-headed windows with the architraves regularly interrupted by dies, one of which forms the keystone ⁵⁸.

Això s'aprecia perfectament en la Sudbrooke Lodge finalitzada el 1728, la façana evoca clarament al palladianisme i recorda a Inigo Jones per la presència del cos central destacat per quatre monumentals columnes i per finestres amb la part superior corba que evocuen arcs de mig punt.

És a dir, és l'entrada d'un nou corrent arquitectònic en una Menorca caracteritzada fins al moment per construccions d'estil barroques:

Singular, recordando y resumiendo, porque durante ese período la producción arquitectónica isleña es mayoritariamente clásico-palladiana, en todos sus ámbitos. Es decir, singular, porque ese palladianismo menorquín dieciochesco no es producto de una evolución natural de la visión arquitectónica hasta entonces existente en Menorca, que era barroca. Tampoco, enlaza con la de Mallorca, su entorno de influencias habitual hasta ese momento, ni con la del resto de España, entonces. Lo hace con la británica más contemporánea ⁵⁹.

Per tant, naixerà una arquitectura palladiana britànica que respon a les necessitats menorquines i que per això tindrà un caràcter singular, esdevenint una arquitectura palladiana illenca. Les influències d'aquest estil s'aprecien per exemple per la presència d'un pati interior obert, igual que a l'illa veïna, Mallorca, però en el cas de Ciutadella no és un element característic, pot aparèixer en alguns "Una de les coses més característiques d'aquests palaus amb relació als seus models italians i catalans és la manca del pati interior descobert (que tanta importància va prendre a Mallorca)"⁶⁰.

⁵⁸ Summerson, J. (1953). *Architecture in Britain, 1530 to 1830*. Londres. Yale University Press. p.325 [https://books.google.es/books?id=o7FoFukbJ_gC&pg=PA4&dq=Summerson,+John+\(1993\)+Architectur+e+in+the+United+Kingdom,+1530%E2%80%931830+9th+edition&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwi7oKTfn5fwAhUV6OAKHZrEDc0Q6AEwAHoECAQQA#v=onepage&q=james](https://books.google.es/books?id=o7FoFukbJ_gC&pg=PA4&dq=Summerson,+John+(1993)+Architectur+e+in+the+United+Kingdom,+1530%E2%80%931830+9th+edition&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwi7oKTfn5fwAhUV6OAKHZrEDc0Q6AEwAHoECAQQA#v=onepage&q=james)

⁵⁹ Olives, M. (s.d.). *Arquitectura e ideas en la Menorca del XVIII: Relaciones con lo británico II. Menorca*. p. 2. <http://www.cime.es/WebEditor/Pagines/file/Ambit/Maig2013/302arquitectura.pdf>

⁶⁰ Martorell, J. (1980). *Guia d'arquitectura de Menorca, vol. II. Barcelona*. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. p. 33.

Aleshores, hi conviurà a Ciutadella el classicisme, l'arquitectura civil catalana, un barroc austere i en les arquitectures més tardanes el neoclassicisme italià com s'observa en els projectes monumentals del Palau del Comte de Torre-Saura i el palau Salort. El primer estil es troba més a les cases de camp. Mentre que, a les façanes de les cases senyoriales del centre històric de Ciutadella hi conflueixen estils diferents, uns destaquen per la senzillesa mentre que altres són més ornamentals, així i tot, sempre hi rau una essència local fruit de l'aïllament físic del territori i també perquè l'arquitectura respon a les necessitats de la ciutat.

Un cas en què s'exemplifica força bé l'arquitectura palladiana britànica és en la Vila "Bonanova", una casa noble en una explotació agrícola construïda a finals del segle XIX, ubicada fora del nucli urbà al camí de Maó, a uns 2'5 quilòmetres del centre de Ciutadella.

L'entrada de la vil·la està marcada per dues torretes de planta quadrada amb la part superior que ascendeix a una forma triangular coronat per un vas, els elements marquen l'inici del camí recte que acaba a la façana, és a dir, el camí connecta visualment amb la façana essent un treball de perspectiva que aporta simetria, equilibri i ordre.

Figura 6. "Vila Bonanova". Autor. Extret de <https://inmobiliariasolroda.com/properties/villa-bonanova-casa-campo-ciutadella/>

L'habitatge té dos pisos, s'hi accedeix a partir d'una gran escalinata centrada amb balustrada que dona accés a l'entrada en forma d'obertura d'arc de mig punt, flanquejada per dues finestres també d'arc de mig punt. A banda i banda, es troben dues obertures aparentment de línies rectes, però que en la part superior es corben subtilment, de manera que no trenca amb la dinàmica de les altres obertures, harmonitzant-se així totes juntes "De indudable inspiración palladiana, las dos plantas del cuerpo central constan de galería con tres arcos coronadas por un frontón"⁶¹. L'arquitrav és llis en el qual està inscrit "Bonanova", a sobre es troba un frontó amb una finestra el·líptica coronat per un gran

⁶¹ Sambricio, C. (s.d.). *¿Palladio en Menorca? Sobre la ordenación del territorio en la España de la segunda mitad del siglo XVIII.* http://oa.upm.es/1620/1/SAMBRICIO_ART_1981_01.pdf

vas. És una façana pràcticament llisa si no fos per les quatre semipilastres d'acabament triangular que evoquen als obeliscos. El frontispici recorda a la Vila Saraceno de Palladio tal com comenta Josep Martorell “Villa que, en la composició de la façana segueix molt textualment l'esquema de Palladio a la Villa Saraceno a Finale del Vicentino”⁶². Arquitectura de dues plantes amb una escalinata central però de dimensions més reduïdes, galeria de tres arcs de mig punt amb un frontó. Actualment la vil·la “Bonanova” està en estat d'abandó.

Ja entrant en el nucli urbà de Ciutadella, es troben diversos palaus i cases senyorials. Primerament, cal ressenyar la Casa LLuriach o palau del Baró Lluriach, conegut pels ciutadellencs com Ca's Baró, ubicat al carrer de Santa Clara que desemboca al monestir de les clarisses. El palau és el més primitiu de Ciutadella, construït a finals del segle XVII, pel fet que el títol de la baronia de Lluriach és el més antic de Menorca, atorgat l'any 1683:

Concedida por el Rey D. Carlos II, el día 24 de mayo de 1683, al Ilmo. Sr. Don Miguel Leonardo de Cardona Rentería Marot y Cuguera, caballero de Santiago, Teniente General de las costas del Reino de Granada. Nació este primer Barón, de padre mahonés, en Benasque (Huesca) el 7 de noviembre de 1634. Casó en Granada, en 1681, con Dª Francisca Fernández de Córdoba y Velasco, hija de los Marqueses de Venezuela. El 15 de agosto de 1695 fundó un Mayorazgo, inherente a la Baronía, con gravamen de armas y apellidos. Murió en Almería el 3 de julio de 1702. Aparece su retrato en el salón principal del palacio de Lluriach, en Ciudadela⁶³.

Com bé s'ha comentat anteriorment, els habitatges senyorials es formaren a partir de l'absorció d'altres cases més petites, i, aquest casal no serà una excepció, el resultat de la unificació arriba fins al final del carrer de Santa Clara.

⁶² Josep Martorell, 1980, *Guia d'arquitectura de Menorca*, vol. II, p. 58.

⁶³ Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre: (1986) *Revista de Menorca* (Mahón, 1888). Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p. 312.

El palau presenta un enfront molt auster, destaquen els balconets rectangulars amb

Figura 7. "Façana de la Casa LLuriach o palau del Baró Lluriach". Autor: Jaume Fedelich Bosch i Ignasi Casanovas Anglada. Extret de *Ciudadella de Menorca en text i en imatge*.

balustrada de ferro amb motius ornamentals, les obertures estan remarcades a la part superior per grans petxines (vegeu figura 7). Les finestres compten amb balustres petris, aquests elements són una mostra tímida de la introducció d'un barroc "El aspecto exterior, descuidado, nos inclina a concentrar la atención en los balcones, macizos y pesados, que componen los únicos elementos a resaltar de toda la fachada"⁶⁴. Seguint el model de la planta noble menorquina, l'escala centrada és l'element organitzador de l'espai amb finestres que il·luminen el vestíbul. Ca's Baró, és un exemple molt especial de casa senyorial, ja que en ser la primera casa noble edificada es pot dir que l'interior, al cap i a la fi, és com les altres cases del moment amb el típic enrajolat vermell, les parets blanques de

calç i les bigues de fusta, i, el que la diferencia de les altres cases del poble són les grans dimensions, el mobiliari, els objectes, les pintures i els elements rics que es guarda a l'interior.

L'any 1633 es construí la Casa Olives, actualment coneguda com a Casa Olivar, originàriament propietat del noble Bernat Olives:

Família originaria de Mahón. Mossèn Marcos Olives Vell, nacido en dicha población el 10 de mayo de 1583, alcanzó Real Privilegio de caballero en 1626. Vino a establecerse en Ciudadela, donde murió el 6 de enero 1632.

Su hijo Don Bernardo Olives Ametller (Ciudadela 1613-1648) alcanzó despacho de nobleza de sangre en 1636. Esta casa se dividió en diversas ramas. La

⁶⁴ Jordi, V., Taltavull, E., Figuerola, J., Gomila, J.J. (1980). *Arquitectura de Menorca*. Madrid. Ed. Ministerio de obras públicas y urbanismo.p. 142.

*primera, que tenía su palacio delante de la puerta principal de la Catedral, se extinguió al morir sin sucesión legítima D. José Olives Magarola (nacido 1 de julio de 1861). Sucedióle su sobrino D. Carlos Olivar Olives, Maestrante de Valencia. Su hijo D. José Mª Olivar Despujol ostenta ahora la representación de esta rama*⁶⁵.

Don Bernardo Olives Ametller, fou un home molt cult, des de petit va rebre una molt bona educació humanista gràcies a la seva estada a la cort madrilenya a causa del trasllat de la família noble a Madrid, a més a més, es té la constància que parlava diversos idiomes, el català, el castellà, l'italià, el francès, el llatí i probablement defensa el grec, fet poc usual en el seu moment però sobretot per la situació aïllada de Menorca:

*Conocía el catalán, el castellano, el italiano, el francés y el latín, así como probablemente el griego, dada su supuesta formación en Madrid; la posesión de tales idiomas constituía una característica inusual para una persona, no ya en España, sino sobre todo en una isla apartada como era Menorca*⁶⁶.

A finals de l'any 1699 amb l'edat de vint-i-un anys, el noble inicia el famós Grand Tour el qual va durar aproximadament un any i mig “Después de un largo viaje que iba a durar desde noviembre de aquel año de 1699 hasta mediados de 1701”⁶⁷. El propòsit del famós viatge era el de complementar el seu coneixement així també com per viure una experiència única, així és que va passar per Roma, França, Itàlia, Flandes, Holanda, Anglaterra i Espanya, on visità els llocs més emblemàtics de cada regió. Bernardo Olives Ametller va anar escrivint en un diari el viatge de manera molt literària, és gràcies a l'existència d'aquesta font de la qual s'ha pogut conèixer el Grand Tour del ciutadellenc “La relación del viaje, escrito con letra elegante y clarísima por el propio Berardo José, constituye una narración en forma de diario del que escribió os versiones en castellano y que se conservan cosidos en la forma original”⁶⁸.

⁶⁵ Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre: (1986) *Revista de Menorca* (Mahón, 1888). Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p. 429.

⁶⁶ Amorós, J., Canut, M^oL., Martí, F. (1993). *Europa 1700: El Grand Tour del menorquín Bernardo José*. Barcelona, Ediciones del Serbal. p. 18.

⁶⁷ *Íbidem*, p. 19.

⁶⁸ *Íbidem*, p. 21.

En l'escrit, l'autor mostra interès pels edificis religiosos i tot el que atresoren, però sobretot posa especial atenció en l'art, i concretament en el barroc, també els exòtics gabinets de curiositats, els jardins botànics, les universitats i biblioteques:

Nuestro autor se fija especialmente en temas y edificios de interés religiosos: iglesias, conventos y monasterios, imágenes más veneradas, reliquias y hechos de santos ocupan folios y más folios. Pero sobretodo describe el arte, especialmente el barroco, que le apasiona, así como todo lo que se refiere a jardines botánicos, gabinetes de ciencias naturales, centros culturales como las universidades y bibliotecas ⁶⁹.

El valuós manuscrit es conserva en el palau dels Olives (vegeu figura 8), una de les cases senyorials més emblemàtiques de Ciutadella ubicada en el cor del poble, a la plaça de la Catedral, davant la porta principal de la Seu. Com també altres residències senyorials, es va formar a partir de l'adquisició de cases més petites, ocupa juntament amb el palau del comte de Torre-Saura gairebé tota la illeta entre la Catedral i la plaça del Born. Tot i ser una construcció edificada en el segle XVII, es

Figura 8. "Palau dels Olives". Autor. Extret de <https://www.tartinvillephoto.com/es/visite-virtuelle/palacio-olivar/>

va portar a terme la reconstrucció de la façana en el segle XVIII, en el que s'utilitzà el marès deixant un aspecte molt auster, els únics elements arquitectònics que aporten un poc de volum són quatre pilastres encoixinades repartides a la façana, una senzilla cornisa amb dentellons i l'heràldica dels Olives. Es pot dividir en quatre registres: la part inferior, amb l'entrada principal de línies rectes i una porta de fusta llisa, i a banda i banda finestres; A la primera planta destaquen grans finestrals, l'obertura central està coronada per l'heràldica, flanquejada per dues més de dimensions més grans amb balcó, a cada costat hi ha dues finestres més; Per damunt la cornisa segueix la successió d'obertures,

⁶⁹ Íbidem, p. 23.

en aquest cas més petites; Finalment, l'edifici està coronat per un frontó triangular sense ornamentacions que evoca a l'arquitectura clàssica, és però ornamentat amb motllura de dentellons, al centre hi ha una obertura el·líptica, com ja s'ha vist en la vil·la Bonanova “La façana de pedra vista és de gran severitat [...] Els cossos queden delimitats per pilastres encoixinades que sustenten una cornisa adornada amb dentellons, i el cos central remata amb un frontó triangular llis, adornat igualment amb motllura de dentellons”⁷⁰.

La planta es distribueix al voltant del vestíbul centrat i la característica escala, en aquest cas suaument desplaçada, una claraboia il·lumina l'espai. L'estructura interior a diferència de la del Palau del Baró Lluriach, no recorda a les cases del poble, en lloc de les típiques rajoles vermelles es troben sales amb rajoles de marbre o bé de ceràmica ornamentada, les bigues de fusta han desaparegut, els sostres són llisos i blancs i alguns decorats amb treballades pintures, el que es manté són les característiques parets blanques de calç. La casa senyorial compta amb mobiliari estranger, com dues taules de marbres italians, cadires d'estil de Lluís XV i Chippendale, un piano-orgue Logmann “Las dependencias de la planta noble se reparten entorno a la gran sala vestidas con muebles comprados en Inglaterra y Francia y posteriormente, con muebles isabelinos del siglo XIX”⁷¹. Per tant, això significa la possessió d'un ric patrimoni no només de caràcter local, sinó també de mobiliari de l'època d'altres països europeus.

En resum, la Casa Olivar esdevé especial per la seva arquitectura austera, simètrica i d'evocació clàssica, seguint els models de l'arquitectura senyorial menorquina.

Actualment, obre les portes durant els mesos d'estiu deixant entrar a tot aquell que vol transportar-se a ple segle XVII, perdent-se per les seves precioses sales riques en ornamentació i plenes d'un mobiliari esplèndid, amb l'oportunitat de veure objectes personals dels antics descendents de la família noble, a més a més, de gaudir les exquisides vistes del balcó principal que dona a la Catedral.

⁷⁰ Julià, G. (1994). *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX, Arquitectura-Escultura- Pintura*. Ciutadella. Impremta Allès-Cardona p. 118.

⁷¹ Ajuntament de Ciutadella de Menorca. (s.d). *Casa Olivar*.

<http://www.ajciutadella.org/Contingut.aspx?IDIOMA=2&IdPub=7860>

En el carrer de Santíssim i fent cantonada en el carrer dels Dolors, es troba el Palau Saura, segona casa hidalga, la qual té els seus orígens en 1675, la família Saura es dividí en dues rames, una a Ciutadella i l'altra a Maó:

Un sobrino-nieto del anterior, Mn. Gaspar Saura, obtuvo privilegio de caballero, para sí y los suyos, en 1675. Había nacido el 24 de julio de 1647 y casó con la señora Valentina Morell Martí [...]

En la siguiente generación, la casa Saura se dividió en dos ramas: la del primogénito Mn. Gabriel Saura Morell, nacido en 1633, que permaneció en su bella casa de la calle del Santísimo, la más notable de las moradas señoriales de Ciudadela; y la segunda rama, originada de Mn. Juan-Miguel Saura Morell, hermano del anterior [...] Dicha segunda rama pasó luego a Mahón, donde subsiste

72.

Fou construït l'any 1639 per la nissaga d'arquitectes mallorquins de la família Amorós,

Figura 9. "Palau Saura". Autor. Extret de <https://www.menorca.info/menorca/local/2019/10/23/669457/ciutadella-aprueba-obras-para-convertir-can-saura-museo-municipal.html>

d'aquí la particularitat de la façana principal respecte la dels altres palaus ciutadellencs (vegeu figura 9) "Els membres de la família Amorós tingueren una influència clau i, segons Gabriel Julià, estudiós de la seva obra, hegemònica a l'illa, abasta més de quaranta anys, entre 1670 i 1710, període d'una gran activitat constructora, sobretot a Ciutadella"⁷³. L'element particular és la successió de petites finestres polilobulades

separades per columnetes adossades en el segon pis sobre una cornisa molt elevada, les obertures es propaguen també a la façana lateral donant així homogeneïtat a l'edifici. Un altre aspecte únic en el palau i de caràcter mallorquí és la teulada sobresortint, en la que destaquen mènsules amb relleus que intercalen ornamentacions vegetals i florals:

⁷² Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre. (1986). *Revista de Menorca* (Mahón, 1888). Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p. 442.

⁷³ Julià, G. (1994). *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX, Arquitectura-Escultura- Pintura*. Ciutadella. Impremta Allès-Cardona p. 118.

Però el que crida l'atenció és el coronament de l'edifici amb un historiat àtic que ostenta una llarga teoria de finestres separades per gracioses columnes. Per sobre d'aquestes, es llancen cap a fora unes atrevides mènsules alternant amb grans florons que sustenten la impressionant volada ⁷⁴.

No se sap en certesa la intencionalitat de les obertures, pot ser com a sistema de ventilació al ser un lloc utilitzat com a magatzem o bé tan sols per motius estilístics. La renglera de finestres trenca amb la simetria de la planta baixa i el primer pis, essent una façana gairebé massissa, el poc volum present és definit pels marcs de les obertures d'estil barroc, la segona planta compte amb tres balconets, el del mig es remata amb l'heràldica “con profusa ornamentación rodeando puertas, ventanas y balcones que convierte en más aparente y pesada la composición”⁷⁵. L'estil dels Amorós es caracteritza per una identificació barroca en els elements ornamentals, tal com es pot apreciar en el Palau Saura.

La planta és irregular a causa de l'adquisició al llarg del temps de les petites cases dels voltants, seguint el model dels altres palaus ciutadellencs, el vestíbul i l'escala funcionen com a elements ordenadors. La il·luminació prové d'un gran finestral col·locat al lateral i no zenital, com acostuma a ser en les altres cases senyorials, de manera excepcional l'entrada és coberta per una cúpula octogonal. Per tant, el palau Saura presenta un estil diferent en comparació altres edificacions palatines de construcció anterior per la intervenció dels Amorós, els quals aporten un estil innovador d'inspiració barroca.

En el mateix carrer, es troba el Palau dels Marquesos d'Albranca (Cas Duc), també conegut com el Palau de la família Martorell, llinatge molt antic ja present abans de l'any de “sa Desgràcia” (1558), existeixen rames del llinatge a Ciutadella i Maó, però la de la ciutat més oriental es va dividir en diverses rames, i una d'elles és la procedent de Gavi Martorell Gomila:

Casa muy antigua e ilustre en Menorca, cuyos miembros desempeñaron elevados cargos ya muy antes de la invasión turca en 1558. [...] La casa de

⁷⁴ Íbidem, p. 77.

⁷⁵ Jordi, V., Taltavull, E., Figuerola, J., Gomila, J.J. (1980). *Arquitectura de Menorca*. Madrid. Ed. Ministerio de obras públicas y urbanismo. p. 140.

Ciudadela se dividió en varias ramas, pero fueron extinguiéndose hasta quedar sólo dos: la primera, procedente de Don Gabino Martorell Gomila (1734-1791), que obtuvo en 1789 el Marquesado de Albranca; más tarde, por matrimonio del III Marqués D. Gabino Martorell Martorell (1811-1880) con Dª Mercedes de Fivaller y Centurión (casaron en 1842), pasó a la casa de Martorell el Ducado de Almenara Alta y otros varios títulos peninsulares [...].

Fue tronco de la II rama de Martorell D. Pedro Martorell Gomila (1736-1809), hermano del I Marqués. Esta rama, que tuvo su palacio en la calle Mayor del Borne (hoy casa Salort) se extinguió en Dª Asunción de Martorell y Llanza, descendiente por línea materna de los Duques de Solferino ⁷⁶.

El palau neix a partir de l'absorció d'antigues cases, construït a finals del segle XVII i reformat a principis del segle XIX. El frontispici destaca per la seva nuesa i senzillesa, és una arquitectura molt polida de manera que s'exalta més la presència del marès. L'única volumetria és definida per set balcons semi el·líptics d'inspiració barroca i pel mateix recurs utilitzat en el Palau Saura: la successió de petites finestres del segon pis, en aquest cas d'arc apuntat seguint l'estil mallorquí, i per la teulada sobresortida, aquí però és més senzilla (vegeu figura 10) "La influència de l'arquitectura de les grans cases mallorquines -Can Catlar, Can Oleza- en l'execució de la façana és clara en la repetició de petites finestres a la darrera planta"⁷⁷.

⁷⁶Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre. (1986). *Revista de Menorca (Mahón, 1888)*. Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p. 423.

⁷⁷ Julià, G. (1994). *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX, Arquitectura-Escultura- Pintura*. Ciutadella. Impremta Allès-Cardona p. 77.

L'interior es configura seguint el model ciutadellenc de les cases senyorial, amb la gran

Figura 10. “Palau dels Marquesos d’Albranca”. Autor: Extret de <https://laciutatnoble.com/index.php/palau-de-cas-duc-marquesos-dalbranca/>

escala com a element articulador, una torreta amb grans vitralls sobre l'escala que sobrepassa la teulada, solució especial per il·luminar l'espai. Una vegada passada la porta de l'edifici, es troben sales amb sostres pintats i murals sense autoria que representen la Ciutadella, del segle XIX, aspectes que contrasten amb l'austeritat de la façana:

Pintures d'autor desconegut d'una sala de «cas Duc» de gran valor documental, en recordar un indret ciutadellenc de gran personalitat: el port i «Es Pla de sant Joan» en el curs dels jocs eqüestres del capvespre del dia de sant Joan
78.

De manera excepcional, a la part posterior de la residència, s'hi troba un jardí obert encapçalat per una lògia clàssica i una torre.

A principis del segle XVIII, es construí el Palau de la segona branca Saura en el carrer del Seminari, a diferència dels altres palaus comentats, el Palau de la segona branca Saura és una construcció de nova planta i ocupa una illeta sencera. La projecció de l'edifici fou un detall dels britànics al cavaller Miquel Saura Morell per donar suport a la seva causa.

⁷⁸ Camps, F., Fedelich, J., Casasnovas, I. (1971). *Ciutadella de Menorca en text i en imatge*. Barcelona. Camps, F. p. 125.

La façana principal (vegeu figura 11) compte amb elements que es repeteixen a les altres residències, com són les pilastres encoixinades que es troben també en la Casa Olivar, el Palau Saura, entre d'altres. A la darrera planta hi ha petites finestres, aquestes no tan juntes però, creen igualment una sanefa contínua que corona la façana, la teulada també sobresurt, en aquest cas sense presència d'ornamentacions escultòriques “Hi ha un intent d'imitar la disposició de petites finestres a la darrera planta -seguint exemples mallorquins o la iniciativa del Palau Saura”⁷⁹. Balconets amb barana de ferro, remarcats per relleus triangulars -en el central hi ha l'escut heràldic-, ornamenten el primer pis, des del meu punt de vista funcionen com a petits frontons per destacar la finestra, com si fos una petita

visió de l'arquitectura clàssica dels temples. La planta baixa no conserva l'aspecte original a causa d'una reforma per fer unes oficines, es varen obrir uns arcs i diverses entrades, tan sols ha quedat el que seria la gran escala i la claraboia que deixa intuir el model típic de planta ciutadellenca dels palaus.

Figura 11. "Palau de la segona branca Saura". Autor. Extret de <https://www.autosvivo.com/blog/palacio-de-can-saura-miret-de-ciudadella-de-menorca/>

Una altra casa senyorial és Can Squella, llinatge molt antic suposadament d'origen italià, igual que altres famílies nobles, els Squella també es varen dividir en diverses rames:

Familia muy antigua e ilustre en Menorca. Algunos la suponen originaria de Italia. Existía ya en la Isla durante la Edad Media, y sus miembros han ocupado en todo tiempo los cargos públicos de mayor distinción.

⁷⁹ Gomila, J.J. (1998). *Menorca guia d'arquitectura*. Palma de Mallorca. Col·legi oficial d'arquitectes de Balears. p. 189.

Mossèn Rafael Squella residia en Mahón y pasó a establecerse en Ciudadela al obtener la hidalguía en 1575. Falleció el 8 de julio 1612. Su nieto Don Rafael Squella Boscà (1579-1632) logró real Despacho de Nobleza de Sangre en 1618.

Esta familia se ha dividido en varias ramas. Una de ellas, por enlace con casas abundantes en títulos, alcanzó los Marquesados peninsulares de Menas Albas y de Terranova ⁸⁰.

El palau es troba en el carrer de Sant Sebastià, a pocs metres de la Casa Olivar i de la Catedral, és una casa senyorial construïda en el segle XVIII amb elements ornamentals del segle XIX que resulta molt interessant per la seva relació amb la trama urbanística, ja que es troba en el final de perspectiva d'un carrer seguint així els models "con la portada de acceso enfrentada perpendicularmente al eje de la rectilínea calle del Obispo Torres"⁸¹.

La façana correspon a un barroc italianitzant, és molt diferent respecte les dels altres palaus ciutadellencs on predomina el marès, aquí els murs són pintats de groc pastel combinat amb blanc, fugint així de l'austeritat i sobrietat que tant caracteritza les altres cases senyoriales. La porta principal està remarcada per un voluptuós encoixinat i presidida per un rostre petri velat, a la part superior hi ha un fris decorat amb tríglifs i mètopes, un marc blanc a les finestres les ressalta, a més a més, a sobre, es troben pintures que representen garlandes, element molt típic del segle XVIII, cariàtides sustenten les pilastres jòniques (vegeu figura 13). La segona planta compta amb un llarg balcó centrat en una barana de ferro i ferratges, l'escut del llinatge Squella es deixa

Figura 12. "Can Squella". Autor: Jaume Fedelich Bosch i Ignasi Casanovas Anglada. Extret de *Ciudadela de Menorca en text i imatge*.

veure al mig de la façana. El frontispici, aleshores, presenta una clara influència italiana,

⁸⁰ Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre. (1986). *Revista de Menorca (Mahón, 1888)*. Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p.445.

⁸¹ Jordi, V., Taltavull, E., Figuerola, J., Gomila, J.J. (1980). *Arquitectura de Menorca*. Madrid. Ed. Ministerio de obras públicas y urbanismo. p. 144.

motiu que es justifica en les arrels italianes del llinatge Squella, pot ser, viatjaren al seu país on s'influenciaren de l'art, i en tornar a l'illa aplicaren allò vist "La inspiració italianitzant s'explicaria en el fet que els caps de les dues famílies pertanyien al mateix llinatge i havien viatjat a Itàlia"⁸².

Figura 13. "Cariàtide de Can Squella". Autor. Extret de <https://www.autosvivo.com/blog/palau-squilla-joya-patrimonial-del-casco-viejo-de-ciudadella/>

Per tant, la façana seria llisa si no fos per la volumetria de l'encoixinat i l'entaulament de l'entrada i altres elements sobretot de la planta baixa, com les cariàtides. Seguint el patró de la planta noble dels palaus, és irregular i predomina la multitud de sales a causa de l'absorció de cases més antigues, compte amb un vestíbul i una escala com a elements organitzadors del casat. En aquest cas, l'escala és de doble volta presidida amb una esplèndida barana negra metàl·lica ornamentada amb un passamà de llautó, a sobre seu, una claraboia proporciona llum a l'espai.

A mitjans del segle XIX s'hi allotjà durant uns pocs dies en la bella casa senyorial el primer Almirall dels Estats Units, David G. Farragut, juntament amb la seva esposa. Fou un personatge molt reconegut en el poble, ja que el seu pare havia emigrat a nord-americà i destacà en la guerra de la Independència americana:

El 26 desembre del 1867 el primer Almirall dels Estats Units, David G. Farragut, fill d'un ciutadellenc emigrat que s'havia distingit molt en la guerra de la Independència americana. El famós Almirall, amb la seva esposa, van residir tres dies al palau Squella ⁸³.

En resum, Can Squella contrasta amb la resta de palaus ciutadellencs, els quals segueixen un estil de façana més austera i sòbria caracteritzada per la presència de la pedra nua, el marès, mentre que aquest casat presenta un programa més rigorós tant per la concepció

⁸² Julià, G. (1994). *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX, Arquitectura-Escultura- Pintura*. Ciutadella. Impremta Allès-Cardona. p. 117.

⁸³ Publicació del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre. (1986). *Revista de Menorca (Mahón, 1888)*. Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p. 445.

d'una façana més transparent i ornamentada, com per la seva relació amb la morfologia urbanística.

En la plaça del Born, lloc emblemàtic pels ciutadellencs i que té un paper important en les festes de Sant Joan on la qualcada fa tres voltes a la plaça, agafa aleshores tot el sentit ple la paraula Born, ja que prové de bornar “*Bornar vol dir fer armes en un torneig, donar voltes els cavalls*”⁸⁴. En aquest espai tan magnífic es troben dos esplèndids palaus, la Casa Martorell, actualment Palau Salort i el Palau del comte de Torre-Saura, les façanes d'ambdós miren l'obelisc i defineixen el final del carrer Major des Born cap a la gran plaça, és un treball de perspectiva molt interessant per la conformació de la plaça, aportant simetria, equilibri i ordre “Era necesario configurar nítidamente la entrada al corazón de la Ciudadela desde la plaza del Born”⁸⁵. Els dos palaus a l'esplanada són els protagonistes, complementant-se i harmonitzant l'espai en una escenografia monumental.

El palau Salort, propietat de la família Salort, situada a mitjans del segle XVI comptava amb dues rames: una a Alaior i l'altra a Ciutadella, tot i que, el palau antigament pertanyé al llinatge Martorell:

La genealogía cierta de esta familia nos la sitúa en el predio Albaida, a mediados del siglo XVI. [...] Los Salort pasaron luego a residir en Alayor. Una rama vino a establecerse en Ciudadela. Mn. Juan Salort Mercadal (Alayor 1689-1728) casó en Ciudadela con la señora Catalina Serra Gomila, el 30 agosto 1710.

Las dos ramas de Alayor y de Ciudadela pertenecían al rango de ciudadanos, hasta que ambas simultáneamente obtuvieron 'Real Despacho informativo de la antigua Nobleza e Hidalguía' de su casa, expedido por D. Juan-José Vilar Psaila, Cronista Rey de Armas de la Reina Dª Isabel II, en Madrid, el 12 septiembre 1864 [...] Su descendencia perdura en ambas poblaciones ⁸⁶.

⁸⁴ Camps, F., Fedelich, J., Casasnovas, I. (1971). *Ciudadela de Menorca en text i en imatge*. Barcelona. Camps, F. p. 112.

⁸⁵ Jordi, V., Taltavull, E., Figuerola, J., Gomila, J.J. (1980). *Arquitectura de Menorca*. Madrid. Ed. Ministerio de obras públicas y urbanismo. p. 143.

⁸⁶ Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre. (1986). *Revista de Menorca* (Mahón, 1888). Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p. 439.

El palau fou edificat l'any 1813, seguint també el model de la planta noble ciutadellenca amb una escala, però de triple volta (vegeu figura 14). La façana del carrer Major des Born, està composta per una sèrie de grans obertures coronades per finestres rectangulars, a sobre, balcons coronats amb una successió de nínxols cecs circulars. El cos principal sobresurt amb la presència de pilastres jòniques, una cornisa dentellada i un timpà l·lis coronat per una hidra sobre un basament

Figura 14. "Vestíbul i escala del palau Salort". Autor. Extret de <http://www.menorcaweb.com/fotos-menorca/ciudadella/llocs-interes-cultural/palau-salort/>

trapezoidal coronen la façana "El cos central, lleugerament ressortit respecte dels altres,

Figura 15. "Palau Salort". Autor. Extret de <https://www.todocoleccion.net/postales-baleares/ciudadela-menorca-1-palacio-salort-imp-g-cobes-1975-vell-i-bell~x121219671>

remata per sobre l'ample entaulament que recorre tota la façana, en un frontó triangular amb timpà l·lis"⁸⁷. La gran portalada s'ubica en el centre, és rectangular i molt austera. La fatxada que dóna a la plaça (vegeu figura 14) resulta interessant per la lògia d'inspiració italiana, amb tres arcs de mig punt de dimensions monumentals seguits per una balustrada pètria, la lògia fa del palau un cas únic juntament amb el de Torre-Saura. El palau Salort, manté la tradició ciutadellenca de la pedra nua a la façana, en aquest cas la robustesa es veu alleugerada per les obertures dels

grans arcs. És un clar exemple del neoclassicisme de remembrança italiana "El conjunt té

⁸⁷ Julià, G. (1994). *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX, Arquitectura-Escultura- Pintura*. Ciutadella. Impremta Allès-Cardona. p. 118.

un regust italià evident que ens transporta inevitablement a les llotges de les basíliques romanes, en particular de Sant Joan de Letrán”⁸⁸.

El palau de Torre-Saura pertany al comtat de Torre-Saura, títol noble concedit a Bernat Ignasi Olives, Olives, Martorell i Squella l’any 1818 pel monarca Ferran VII:

En fecha 21 diciembre 1818, el Rey D. Fernando VII lo concedió a D. Bernardo Ignacio olives, Olives, Martorell y Squella, nacido en Ciudadela el 19 septiembre, 1767, casado el 6 diciembre 1795 con Dª Rafaela Squella Olives, fallecido el 8 febrero 1854 ⁸⁹.

La gran arquitectura palatina s’aixecà l’any 1839, essent el més impressionant dels palaus ciutadellencs, tant per les seves grans dimensions -ocupant gairebé tota la llargària del carrer- com per la seva estètica. La porta d’entrada es troba en el carrer Major des Born, davant de la del palau Salort, és de fris circular amb la clau decorada per un rostre petri velat (vegeu figura 16), simbolitzant que com que no veu, deixa passar a tothom, sense tenir preferències “en no veure el qui traspasa el portal, hi deixa entrar a tothom sense fer distincions”⁹⁰. La portalada està emmarcada per

Figura 16. “Rostre petri velat de la porta principal del palau de Torre-Saura”. Autor. Extret de <https://unosamigosdeparadores.blogspot.com/2014/05/ciudadela-menorca.html>

dues columnes cilíndriques de concepció jònica. A diferència del palau d’enfront, no compte amb balcons ni frontó, però sí tres rengles de finestres. En aquest cas el marès ha estat substituït per una pintura ocre -actualment en mal estat que deixa a la vista la blanca pedra- essent així una façana més descarregada. Per altra banda, el frontispici que dona a la plaça del Born és d’una gran exquisidesa (vegeu figura 17), destaca d’entre els altres palaus per la seva magnitud i concepció arquitectònica, amb una planta baixa i un primer pis dels quals a cada extrem creix una tercera planta en forma de lògia que remet a l’arquitectura italiana. Tota la façana compte amb obertures col·locades

⁸⁸ Íbidem, p.120.

⁸⁹ Publicación del Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, Año LXXVII - Séptima Época. Mahón primer semestre. (1986). *Revista de Menorca* (Mahón, 1888). Maó. Ed. Ateneo de Mahón. p. 315.

⁹⁰ Julià, G. (1994). *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX, Arquitectura-Escultura- Pintura*. Ciutadella. Impremta Allès-Cardona p. 122.

perpendicularment en dues fileres i per pilastres encoixinades amb capitells composts. L'arquitrau és ornamentat amb dentellons i una tènica sobresurt de la façana, finalment tota la cornisa és coronada amb hidres:

Les llotges estan recorregudes per sis pilastres llises entre les quals s'obren tres grans arcs de mig punt, coronades per capitells d'ordre compost[...] amb fris llis i cornisa amb dentellons de part damunt de la qual sobresurt encara un coronat amb sis grans copes amb decoració floral ⁹¹.

Figura 17. "Palau de Torre-Saura". Autor. Extret de <http://www.menorcaonent.com/blog/?p=483>

En el centre s'hi troba una gran portalada destinada als carruatges (vegeu figura 18) que dóna accés a un pati obert, és d'arc carpanell amb una clau ornamentada per un cap de lleó petri, element apotropaic, a banda i banda del portal, dues pilastres tronco piramidals invertides coronades per dos atlants amb un basament de volutes, sustenten l'arquitrau. El frontó és semicircular i està coronat per dues figures en posició de descans que recorden a l'escultura funerària etrusca, una balustrada surt del remat corb, arribant a dos elegants busts petris. El timpà és decorat per l'escut heràldic, el qual és flanquejat per dos grifos alats:

⁹¹ Íbidem.p. 122.

La portada central, d'ordre gegant, es desplega entorn d'un gran portal d'arc carpanell, delimitat per dos estípits que sostenen dos atlants emergint de volutes d'inspiració vegetal. De part damunt discorre un entaulament coronat per un frontó corb, ostentant l'escut comtal sostingut per dos grifos alats d'acurada execució ⁹².

Figura 18. "Portalada pels carruatges del palau Torre-Saura". Autor. Extret de <https://menorcaotur.com/menorca/pueblos/ciutadella-de-menorca/palau-torresaura.html>

Un esdeveniment interessant que forma part de la història del palau del comte de Torre-Saura fou la visita d'Isabel II l'any 1860 a Menorca, anècdota singular, ja que és la primera monarca a visitar l'illa. La reina desembarcà al port de Ciutadella per iniciar un viatge amb destí a Maó, on es troba una fortalesa de mitjans del segle XIX aixecada per ordre de la sobirana és coneguda com La fortalesa d'Isabel II o fortalesa de la Mola. Durant el recorregut, la monarca s'allotja en el palau del comte de Torre-Saura, el casat més impressionant i elegant de Ciutadella obre honorablement les portes a Isabel II:

Des de luego se destinó para morada de la Real Familia la casa del Conde de Torre-Saura, que es uno de los mejores palacios de Ciudadela, y al momento las tropas de la guarnición, que se componia de ocho hombres y un sargento de carabineros, se constituyeron en guardia de honor á la puerta del Palacio Real ⁹³.

⁹² Íbidem, p.122.

⁹³ Duplessis, P. (1861). *Viajes contemporáneos por Méjico*. <https://books.google.es/books?id=yMWqheBdQdwC&pg=RA11-PA119&dq=Desde+luego+se+destina+para+morada+de+la+Real+Familia+la+casa+del+Conde+de+Torre-Saura,+que+es+uno+de+los+mejores+palacios+de+Ciudadela,+y+al+momento+las+tropas+de+la+guarnici%C3%B3n,+que+se+componia+de+ocho+hombres+y+un+sargento+de+carabineros,+se+constituyeron+en+guardia+de+honor+%C3%A1+la+puerta+del+Palacio+Real.&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjg-ODsuLPwAhUR8-AKH62DcYQ6AEwAHoECAAAQAg#v=onepage&q=Desde+luego+se+destina+para+morada+de+la+Real+Familia+la+casa+del+Conde+de+Torre-Saura,+que+es+uno+de+los+mejores+palacios+de+Ciudadela,+y+al+momento+las+tropas+de+la+guarnici%C3%B3n,+que+se+componia+de+ocho+hombres+y+un+sargento+de+carabineros,+se+constituyeron+en+guardia+de+honor+%C3%A1+la+puerta+del+Palacio+Real.&f=false>

7. CARTOGRAFIA DELS PALAUS I CASES SENYORIALS DE CIUTADELLA DE MENORCA

En aquesta cartografia es localitzen els palaus i cases senyorials en el casc antic de Ciutadella (vegeu figura 19).

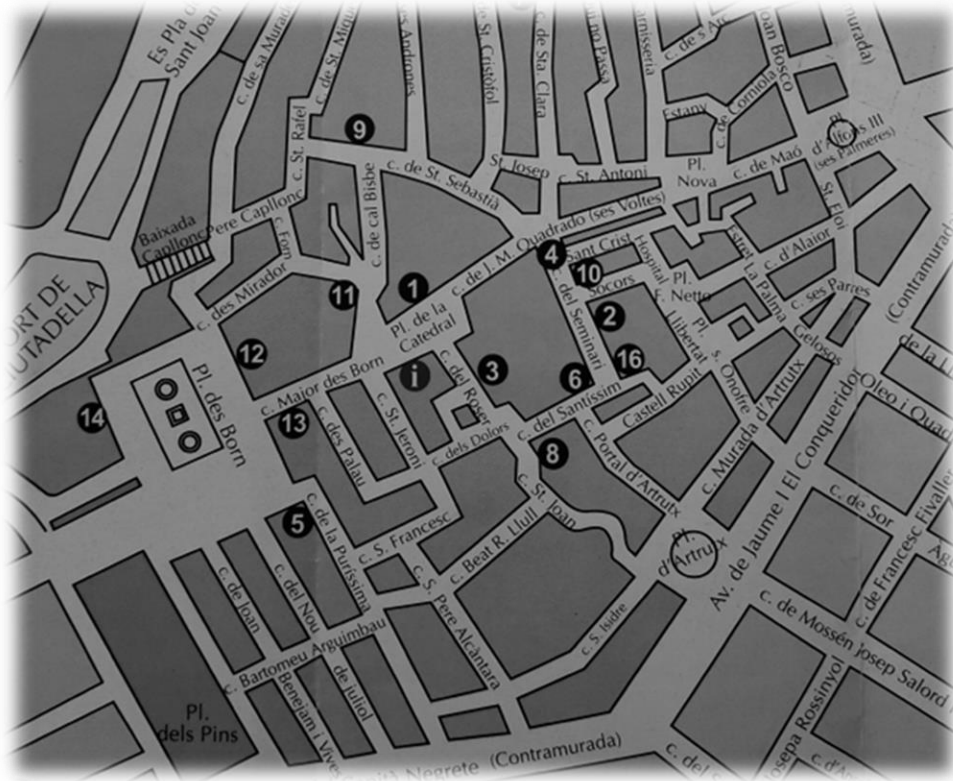

Figura 19. Cartografia dels palaus i cases senyorials de Ciutadella de Menorca.

Extret de Visitmundi. <https://www.visitmundi.com/menorca-2/>

6. Palau Marquesos d'Albranca (Cas Duc)
7. Casa LLuriach (Ca's Baró)
8. Palau Saura
9. Palau Squella
10. Palau Saura
11. Casa Olives, actualment Olivar
12. Palau Torre-Saura
13. Palau Salort

8. CONCLUSIONS

Menorca ha patit diverses ocupacions al llarg de la història a causa de la seva bona ubicació estratègica en el mediterrani, passant a mans de pretalaiòtics, fenicis, romans, musulmans, cristians, britànics i francesos. Al llarg de la història, han tingut lloc diverses incursions pirates, la més sinistra fou l'assalt turc de Ciutadella l'any 1558 conegut com "s'any de sa Desgràcia" per ser un relat molt violent i sanguinari que suposà quasi el despoblament total del territori.

La morfologia de Ciutadella ha anat canviant al llarg dels segles paral·lelament amb els pobladors. La consolidació de la ciutat comença en època romana, la polis s'ubicava en l'actual casc antic, mentre que la necròpolis es trobaria entre el que avui en dia és el passeig marítim i el passeig de Sant Nicolau. Amb l'arribada dels musulmans s'expandeix més la ciutat, es construeixen diverses mesquites i un alcàsser, el qual actualment és l'Ajuntament, els carrers són irregulars, aspecte és semblant als dels nostres dies. Entrant en l'edat mitjana, té lloc l'afermament dels nuclis i la construcció de la muralla que s'anirà ampliant. És també, juntament en l'època moderna, un període de considerable creixement però en el que els edificis simbòlics, com en èpoques passades, són elements organitzadors de l'espai, com bé són la plaça del Born i la Catedral. En el segle XVII s'edifiquen en la ciutat medieval la major part dels palaus; Can Squella, el de la segona branca Saura, el palau Olivar i el Palau Episcopal, mentre que en el segle posterior tenen lloc canvis urbanístics, s'obren carrers i es construeixen edificis sobre els horts, això no obstant, el nucli destaca pels seus carrers irregulars.

Des dels primers pobladors, Ciutadella havia tingut l'hegemonia gràcies a la importància del seu port essent el més pròxim a l'illa veïna, Mallorca, però en el segle XVII es trenca la dinàmica i la capitalitat passa a Maó, ja que el seu port és de majors dimensions i permet albergar tota classe de naus, de fet, és el segon port natural més gran del món. El radical canvi també va lligat al sistema social de Maó, pel fet que és burgesa i mercantil, mentre que Ciutadella és estamental, aristocràtica i clerical, i menestral i pagesa. A més a més, un altre punt a favor és l'estratègica ubicació militar del port maonès que provoca les diverses dominacions al llarg del segle XVIII a l'illa: britànica (1713-1756, 1763-1782, 1798-1802), francesa (1756-1764) i finalment l'any 1802 passarà a mans dels espanyols.

Cal destacar la dominació britànica, ja que gairebé en tot el segle XVII Menorca fou anglesa. Els britànics varen desplaçar tota l'atenció al port de Maó amb l'objectiu de destinar-lo a fins comercials i militars. Per defensar-lo es varen portar a terme tot un seguit d'edificacions de nova planta sobretot a la zona maonesa, com la base naval, però també ampliacions i construccions al llarg de tota la costa menorquina, com fortificacions, castells, un exemple és el de Sant Felip, torres de defensa, com la torre de Rambla o la de Sa Mesquida. També es va fundar un municipi, Georgetown, actualment Villa Carlos, on els antics quarters britànics ara són l'Ajuntament i el museu militar de Menorca. A més a més, s'aixecà una arquitectura colonial d'estil palladià en les encantadores cases rurals caracteritzades pel color vermell, com per exemple són la Golden House, Son Bonaventura, Son Granot, l'Hostal del Almirante i en el cas ciutadellenc Villa Bonanova. Aleshores, la presència dels britànics ha deixat una empremta en l'arquitectura militar i colonial que fan el paisatge menorquí únic i especial.

El caràcter estamental de Ciutadella durant els segles XVI, XVII i XVIII conformen una societat molt contrastada, per un costat les famílies nobles i l'església i per l'altre els artesans i els camperols sense terra. L'origen de les famílies nobles neix amb la conquesta d'Alfons III, el qual concedí els títols, aleshores, a finals del segle XVI i sobretot al llarg del segle XVII, la noblesa s'incorpora al braç militar per la concessió de cavallerats o títols nobiliaris de sang (el Ducat, el Marquesat, el Comtat i la Baronia), exemples són els Squella, els Olives, els Saura, els Olivar i els Cardona. Fou en el segle XVI que s'inicia el desplaçament dels cavallers feudataris del camp a la ciutat acreditant el seu alt estatus en societat, període en el qual apareixen la majoria de les construccions palatines, nascudes a partir de l'absorpció de petites cases del seu entorn. Gairebé tots els palaus segueixen el mateix patró: façanes unificades i homogènies, un vestíbul ampli i una escala ubicada usualment davant l'entrada principal que funcionen com a elements organitzadors de l'espai, zona il·luminada per claraboies o cúpules, i, finalment, un gran nombre d'estances en el palau, essent un espai irregular.

Els palaus ciutadellencs edificats partir del segle XVIII i XIX presenten diverses influències. Una d'elles, es troba en l'arquitectura civil catalana típica del 1400 i del 1500 d'estil clàssic, com és la Casa Lluriach (finals del segle XVII). La influència barroca és introduïda pels mestres constructors de l'illa veïna, Mallorca, per part de la família Amorós, tot i que a Ciutadella desenvoluparan un estil molt personal i més auster que el

barroc italià, clars exemples són el palau Saura, el palau de la segona branca Saura i Cas Duc. Per altra banda, entrarà la inspiració d'una arquitectura palladiana sobretot a les cases rurals, com Bonaventura, fruit de la dominació britànica, ja que a Anglaterra era l'estil que triomfava davant del barroc, exemples d'edificacions d'evocació clàssica és la Casa Olivar. Un cas particular és Can Squella, d'estil barroc italianitzant, això s'explicaria per l'origen italià de la família noble. Mentre que, els palaus més tardans, del segle XIX, són d'estil neoclàssic, com bé s'aprecia en el palau del Comte de Torre-Saura.

En definitiva, considero que he complert amb la finalitat en el treball. A través de la selecció de vuit palaus i cases senyorials de Ciutadella d'entre els segles XVII, XVIII i XIX s'ha pogut comprovar des d'una perspectiva històrica i artística les diferents influències estilístiques de les edificacions, les quals no obeeixen a cap estil arquitectònic global, ja que al cap i a la fi s'acaba adaptant als gustos i necessitats locals, deixant com a resultat final un caràcter molt autèntic que no segueix un model únic. Un tret molt característic dels palaus ciutadellencs a excepció de Can Squella, és la presència de la façana pètria, el marès, la pedra autòctona, aleshores esdevenen construccions robustes, pesades, massisses, que representen molt bé el caràcter rural de Ciutadella de Menorca.

9. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Amorós, J., Canut, M^aL., Martí, F. (1993). *Europa 1700: El Grand Tour del menorquíu Bernardo José*. Barcelona. Ediciones del Serbal.
- Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón. (1986). *Revista de Menorca*. Maó. Ed. Ateneo de Mahón.
- Casanovas, M.A. (2005). *Apunts d'història i cultura de Menorca: aplec de treballs dispersos (1987-1991)*. Maó. Institut Menorquí d'Estudis.
- Casanovas, M. (2005). *Història de Menorca*. Palma de Mallorca. Editorial Moll, S.L.
- Casanovas, M. (2014). *La crisi de l'antic règim a Menorca (1781-1814)*. Palma de Mallorca. Edicions Documenta Balear.
- Contreras, F., Hurts, J., Olivares, C., Pacheco, G. (2013). *V Jornades d'arqueologia de les Illes Balears: Estudio bioarqueológico de las necrópolis de Sanisera (Sanitja-Menorca)*(1a edició). Palma de Mallorca. Edicions Documenta Balear.
- Gomila, J. (1998). *Menorca guia d'arquitectura*. Palma de Mallorca. Col·legi oficial d'arquitectes de Balears.
- Jordi, V., Taltavull, E., Figuerola, i Gomila, J. (1980). *Arquitectura de Menorca*. Madrid. Ministerio de obras públicas y urbanismo.
- Julià, G. (1994). *Les arts plàstiques a Menorca (segles XIV-XIX). Arquitectura-Escultura-Pintura*. Maó. Institut Menorquí d'Estudis.
- Martí, F., Fedelich, F., Casanovas, I. (1971). *Ciudadella de Menorca en text i en imatge*. Barcelona. Martí, F.
- Martorell, J. (1980). *Guia d'arquitectura de Menorca, vol.II*. Girona. Publicacions Col·legi d'Arquitectes Catalunya.

- Perelló, A. M. (1996). *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Sastre, F. (1982). *La Ciutadella de Menorca en el tránsito a la modernidad*. Maó. Consell Insular de Menorca.
- Terrón, J.L. (2002). *Menorca con sabor británico. Guía para viajeros*. Maó. Consell Insular de Menorca.

9.1. WEBGRAFIA

- Ajuntament de Ciutadella de Menorca. (s.d). *Ajuntament de Ciutadella*. [Consulta: 27 de febrer de 2021]. <http://www.ajciutadella.org/Contingut.aspx?IDIOMA=2&IdPub=7860>
- Duplessis, P. (1861). *Viajes contemporáneos por Méjico*. [Consulta: 2 de març de 2021].
<https://books.google.es/books?id=yMWqheBdQdwC&pg=RA11-PA119&dq=Desde+luego+se+destina+para+morada+de+la+Real+Familia+la+casa+del+Conde+de+Torre-Saura,+que+es+uno+de+los+mejores+palacios+de+Ciudadela,+y+al+momento+las+tropas+de+la+guarnici%C3%B3n,+que+se+componia+de+ocho+hombres+y+un+sargento+de+carabineros,+se+constituyeron+en+guardia+de+honor+%C3%A1+la+puerta+del+Palacio+Real.&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjg-ODsuLPwAhUr8-AKHe62DcYQ6AEwAHoECAAQAg#v=onepage&q=Desde%20luego%20se%20destina%20para%20morada%20de%20la%20Real%20Familia%20la%20casa%20del%20Conde%20de%20Torre-Saura%20que%20es%20uno%20de%20los%20mejores%20palacios%20de%20Ciudadela%20y%20al%20momento%20las%20tropas%20de%20la%20guarnici%C3%B3n%20que%20se%20componia%20de%20ocho%20hombres%20y%20un%20sargento%20de%20carabineros%20se%20constituyeron%20en%20guardia%20de%20honor%20%C3%A1%20la%20puerta%20del%20Palacio%20Real.&f=false>
- Fundació Foment del Turisme. (s.d). *Web oficial de turisme de Menorca*. [Consulta: 12 de febrer de 2021]. <http://www.menorca.es/Contingut.aspx?IdPub=8605>.

- Fundació Destí Menorca. (27 de gener 2013). *Menorca Britànica. Siglos XVIII y XIX*. [Consulta: 12 de febrer del 2021]. https://issuu.com/oh_digital/docs/menorcabritanica
- Fundación Hospital de la Isla del Rey. (s.d). *Isla del Rey*. [Consulta: 16 d'abril del 2021]. <https://www.islahospitalmenorca.org/>
- Hatje, U. (1971). *Historia de los estilos artísticos II: Desde el Renacimiento hasta el tiempo presente*. [Consulta: 10 de març]. <https://books.google.es/books?id=ZGjZ32pM6isC&pg=PA117&dq=palladianismo+ingl%C3%A9s&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewju5ZrnlJfwAhXJz4UKHX09CJ0Q6AEwAnoECAMQAg#v=onepage&q=palladianismo%20ingl%C3%A9s&f=false>
- IB3 Televisió. (2016, octubre 26). *Un lloc amb història. 12. Casa Lluriach, la noblesa menorquina*. [Vídeo]. https://www.youtube.com/watch?v=xK0T7zmulkw&ab_channel=IB3TELEVISI%C3%93
- Olives, A. (2015, febrer 16). *Llocs i pagesos: Son Bonaventura*. [Consulta: 5 d'abril de 2021]. <http://decanostra.blogspot.com/2015/02/llocs-i-pagesos-son-bonaventura.html>
- Olives, M. (s.d). *Arquitectura e ideas en la Menorca del XVIII. Relaciones con lo británico II*. [Consulta: 27 de febrer de 2021]. <http://www.cime.es/WebEditor/Pagines/file/Ambit/Maig2013/302arquitectura.pdf>
- Riudavets, P. (1888) *Historia de la Isla de Menorca: Parte tercera*. [Consulta: 2 de març de 2021]. https://books.google.es/books?id=YI0aAAAAYAAJ&pg=PA1953&dq=historiografia+menorca&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q=ciudadella&f=false
- Sambricio, C. (s.d). *¿Palladio en Menorca? Sobre la ordenación del territorio en la España de la segunda mitad del siglo XVIII*. [Consulta: 2 de març de 2021]. http://oa.upm.es/1620/1/SAMBRICIO_ART_1981_01.pdf
- Summerson, J. (1953). *Architecture in Britain, 1530 to 1830*. [Consulta 10 de març].

[https://books.google.es/books?id=o7FoFukbJ_gC&pg=PA4&dq=Summerson,+John+\(1993\)+Architecture+in+the+United+Kingdom,+1530%E2%80%931830+9th+edition&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwi7oKTfn5fwAhUV6OAKHZrEDc0Q6AEwAHoECAQQAg#v=onepage&q=james](https://books.google.es/books?id=o7FoFukbJ_gC&pg=PA4&dq=Summerson,+John+(1993)+Architecture+in+the+United+Kingdom,+1530%E2%80%931830+9th+edition&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwi7oKTfn5fwAhUV6OAKHZrEDc0Q6AEwAHoECAQQAg#v=onepage&q=james)

10. ANNEXOS IMATGES

- Ajuntament des Castell. [Fotografia]. (2020, maig) <https://menorcaaldia.com/2020/05/04/es-castell-destina-196-000-euros-a-luchar-contra-el-covid-19/>
- Can Squella. [Fotografia]. (1971). Extret de Ciutadella de Menorca en text i imatge.
- Cariàtide de Can Squella. [Fotografia]. (s.d) <https://www.autosvivo.com/blog/palau-squilla-joya-patrimonial-del-casco-viejo-de-ciudadella/>
- Façana Casa Saura. [Fotografia]. (s.d). <https://www.facebook.com/photo?fbid=10150390432266192&set=oa.237859082945083>
- Façana de la Casa LLuriach o palau del Baró Lluriach. [Fotografia]. (1971). Ciutadella de Menorca en text i en imatge.
- Golden House o The Nelson's House. [Fotografia]. (s.d) (<https://www.yellowcatamarans.com/en/trip-around-the-port>)
- Obelisc de la plaça des Born. [Fotografia]. (s.d). <https://menorcatour.com/menorca/pueblos/ciudadella-de-menorca/plaza-es-born.html>
- Palau de la segona branca Saura. [Fotografia]. Autor. Extret de <https://www.autosvivo.com/blog/palacio-de-can-saura-miret-de-ciudadella-de-menorca/>
- Palau dels Olives. [Fotografia]. (s.d). <https://www.tartinvillephoto.com/es/visite-virtuelle/palacio-olivar/>
- Palau de Torre-Saura. [Fotografia]. (2015, febrer 23). e <http://www.menorcaponent.com/blog/?p=483>
- Palau dels Marquesos d'Albranca. [Fotografia] (s.d). <https://laciutatnoble.com/index.php/palau-de-cas-duc-marquesos-dalbranca/>

- Palau Salort. [Fotografia]. (1975).<https://www.todocoleccion.net/postales-baleares/ciudadela-menorca-1-palacio-salort-imp-g-cobes-1975-vell-i-bell~x121219671>
- Palau Saura [Fotografia]. (2019, octubre 23) <https://www.menorca.info/menorca/local/2019/10/23/669457/ciudadella-aprueba-obras-para-convertir-can-saura-museo-municipal.html>
- Portalada pels carruatges del palau Torre-Saura. [Fotografia]. (s.d) <https://menorcatour.com/menorca/pueblos/ciudadella-de-menorca/palau-torresaura.html>
- Rostre petri velat de la porta principal del palau de Torre-Saura. [Fotografia]. (s.d) <https://unosamigosdeparadores.blogspot.com/2014/05/ciudadella-menorca.html>
- Torre des Castellar. [Fotografia]. (s.d) <https://infomapas.com/portfolio-item/sa-cova-de-ses-tres-boques/>
- Vestíbul i escala del palau Salort. [Fotografia]. (2017, setembre 10). Extret de <http://www.menorcaweb.com/fotos-menorca/ciudadella/llocs-interes-cultural/palau-salort/>
- Vila Bonanova. [Fotografia]. (s.d)<https://inmobiliariasolroda.com/properties/villa-bonanova-casa-campo-ciudadella/>
- Vista aèria del Fort Marlborough. [Fotografia]. (s.d) <https://www.inspirock.com/spain/es-castell/fort-marlborough-a6273029583>